BY-NC-ND

ISSN 1392–6195 (print)
ISSN 2029–2058 (online)
JURISPRUDENCIJA
JURISPRUDENCE
2017, 24(2), p. 311–338.

NETURTINĖS ŽALOS ATLYGINIMO DĖL NETEISĖTO GYVYBĖS ATĖMIMO ASPEKTAI

Romualdas Drakšas

Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto
Baudžiamosios teisės ir proceso institutas
Elektroninis paštas: romualdas.draksas@dmsp.lt

Pateikimo data: 2016 m. lapkričio 28 d., parengta spausdinti 2017 m. gruodžio 18 d.

DOI: 10.13165/JUR-17-24-2-06

Santrauka. *Straipsnyje nagrinėjami neturtinės žalos atlyginimo, kaip valstybės požiūrio į žmogaus gyvybę išraiškos, klausimai. Jame aptariama neturtinės žalos sąvoka, pabrėžiamas būtinumas asmenį pripažinti nukentėjusiuoju dėl neturtinės žalos atlyginimo vadovaujantis ne civilinės, bet baudžiamosios teisės nuostatomis, taip pat analizuojamos neturtinės žalios kompensavimo nužudymų bylose kertinės nuostatos, susijusios su objektyvių ir subjektyvių nusikaltimo sudėties požymių visuma. Autorius dėmesį sutelkia ir ties neturtinės žalos dydžio nustatymo teisinio reglamentavimo klausimais bei teismų praktika kompensuojant neturtinę žalą.*

Reikšminiai žodžiai: *nužudymas, neturtinės žalos atlyginimas, nukentėjusysis, teisingumo principas.*

© Mykolo Romerio universitetas, 2017
© Mykolas Romeris University, 2017
ISSN 1392–6195 (print), ISSN 2029–2058 (online)
http://www.mruni.eu/lt/mokslo_darbai/jurisprudencija/
http://www.mruni.eu/en/mokslo_darbai/jurisprudencija/

Įvadas

Teisė į gyvybę yra viena iš pamatinių baudžiamuoju įstatymu ginamų vertybių ne tik Lietuvoje, bet ir daugelyje pasaulio šalių, o neteisėtas gyvybės atėmimas laikomas vienu iš sunkiausių nusikaltimų[1]. Lietuvos Respublikos Konstitucijos 19 straipsnis nustato: „Žmogaus teisę į gyvybę saugo įstatymas." Tai *inter alia* reiškia, kad Konstitucija reikalauja įstatymais užtikrinti kiekvieno individo teisę į gyvybę. Tačiau jokios šalies baudžiamieji įstatymai negarantuoja – iš tikrųjų ir negali garantuoti – visiškos gyvybės apsaugos, kurios išlikimas dažnai priklauso nuo įvairiausių aplinkybių. Sunkiausias ir pavojingiausias nusikaltimas žmogui yra tyčinis neteisėtas gyvybės atėmimas kitam žmogui. Pagal Vidaus reikalų ministerijos Nusikalstamų veikų žinybinio registro statistiką nužudymų dalis bendroje Lietuvos nusikaltimų struktūroje pastaraisiais metais sumažėjo iki 0,2–0,3 procento[2]. Būtų galima manyti, kad nužudymai nėra tokie reikšmingi kitų nusikalstamų veikų fone. Tačiau pažvelgus į absoliučius padarytų nužudymu skaičius, turint omenyje nuoseklų gyventojų skaičiaus mažėjimą, padėtis neatrodo džiuginanti. Antai 2013 m. Lietuvoje užregistruoti 207 nusikaltimai žmogaus gyvybei (iš jų 185 nužudymai), 2014 m. užregistruoti 198 tokie nusikaltimai (iš jų 172 nužudymai), 2015 m. – 204 nusikaltimai žmogaus gyvybei, iš kurių net 186 nužudymai, o 2016 m. užregistruotas 161 nužudymas. Lietuvos kriminologų duomenimis, Lietuva ne tik keletą kartų viršija Europos Sąjungos valstybių vidutinį nužudymų lygį, tačiau ir išlieka pirmoje vietoje tarp visų ES valstybių narių. Netgi lyginant su artimiausiomis kaimyninėmis valstybėmis – Latvija bei Estija, nužudymų lygis Lietuvoje yra didesnis[3].

Taigi Lietuva praranda gyventojus ne tik dėl natūralaus gyventojų mirtingumo, emigracijos, bet ir dėl nužudymų. Žmogaus gyvybė nėra rinkos prekė, nors ekonomistai, be abejo, gali paskaičiuoti, kiek kainuoja Lietuvai vieno darbingo žmogaus migracija ar mirtis. Kai kurios pasaulio valstybės yra oficialiai nustačiusios savo piliečių „kainą". Pavyzdžiui, Vokiečių autoriai yra įsitikinę, kad žmogaus (kaip aukos) vertė priklauso nuo jo pilietybės[4]. Spaudoje pateikti įdomūs duomenys, jog JAV Gamtos apsaugos agentūra 2008 m. vieno savo šalies piliečio gyvybę įvertino 6,9 mln. dolerių, Kanadoje ši suma siekia nuo 1,7 iki 5,7 mln. JAV dolerių, o vieno

---

1 Šiame straipsnyje autorius apsiriboja neturtinės žalos atlyginimo dėl nužudymo, kaip sunkiausio ir pavojingiausio neteisėto gyvybės atėmimo būdo, nagrinėjimu.

2 VRM Nusikalstamų veikų žinybinis registras. [interaktyvus]. [žiūrėta 2017-12-14]. www.ird.lt.

3 Lietuvoje nužudymų lygis 2011 m. buvo 6, 4 atvejo 100 tūkst. gyventojų; Europos Sąjungos valstybių vidutinis nužudymų lygis yra apie 1,6 atvejo 100 tūkst. gyventojų; Latvijoje šis rodiklis siekia 3,17, Estijoje – 4,8 nužudymo 100 tūkstančių gyventojų. DOBRYNINAS, A., KALPOKAS, V., MICKEVIČ, A. Nužudymai Lietuvoje: sociologinis požiūris. *Kriminologijos studijos*, 2014, 2, p. 45.

4 Für US-Opfer werden 4,1 Millionen Euro gezahlt (Veröffentlicht von Tina Kaiser). [interaktyvus]. [žiūrėta 2017-12-14]. http://www.welt.de/wirtschaft/article139101074/Fuer-US-Opfer-werden-4-1-Millionen-Euro-gezahlt.

Didžiosios Britanijos gyventojo gyvybė prilygsta 1,2 mln. dolerių. Daugelis tyrimų rodo, kad kuo šalis turtingesnė, tuo jos piliečiai vertinami brangiau[5].

Lietuvoje taip pat oficialiai deklaruojama, kad žmogaus gyvybė yra aukščiausia gyvenimo vertybė, tačiau teismų praktika ir teisinis neteisėto žmogaus gyvybės atėmimo kompensavimo reguliavimas yra visiškai kitokie. Todėl kyla klausimas, ar per tuos 25 nepriklausomybės metus įvykę visuomenės gyvenimo pokyčiai jau buvo pakankami, kad būtų sukurtas logiškai pagrįstas ir nuoseklus teisinis žalos atlyginimo (taip pat ir neturtinės žalos) mechanizmas, kuris leistų apibrėžti žalos dydžio nustatymo taisykles ir objektyvias jo ribas? Ypač šis klausimas aktualus bylose, kuriose nagrinėjamas neturtinės žalos atlyginimo dėl gyvybės atėmimo klausimas.

Paminėtina, kad nužudymo sudėties požymiai gana išsamiai išnagrinėti Lietuvos ir užsienio valstybių baudžiamosios teisės specialistų: pavyzdžiui: A. Milinis, A. Klimka, J. Nocius, A. Pėstininkas, R. Card, K. Daszkiewicz, H.-H. Jescheck, W. Joeck, K. Sessar [6] ir kt. Neturtinės žalos atlyginimo klausimai išsamiau buvo nagrinėjami civilinėje teisėje. Galima paminėti S. Cirtautienę, D. Mikelėnienę, V. Mikelėną, A. Rudzinską, R. Volodko[7], kurie atlikę išsamius mokslinius tyrimus atskleidė svarbius probleminius neturtinės žalos instituto teisinio reguliavimo ir praktinio taikymo aspektus, iškylančius Lietuvos civilinėje teisėje bei teismų praktikoje. Baudžiamojoje teisėje neturtinės žalos atlyginimo klausimai taip pat nėra *terra incognita,* tačiau jie buvo nagrinėjami trumpai, be detalesnės analizės (pavyzdžiui: M. Gavrilovienė, G. Goda, P. Kuconis, A. Milinis, G. Švedas ir kt.) ir išsamesnių studijų ar monografijų šiuo sudėtingu klausimu dar nėra parengta.

---

5 Kiek kainuoja Lietuvos piliečio gyvybė. [interaktyvus]. [žiūrėta 2016-08-09]. http://www.delfi.lt/verslas/verslas/kiek-kainuoja-lietuvos-piliecio-gyvybe.d?id=51274431 .

6 MILINIS, A. Baudžiamoji atsakomybė už nužudymą be pavojingumą didinančių ir mažinančių aplinkybių (BK 129 str. 1 d.). Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: VU, 2009; Baudžiamoji atsakomybė už nusikaltimus gyvybei ir sveikatai. Vilnius: Mintis; 1964, NOCIUS, J. Nusikaltimai žmogui. Mokomoji priemonė. Vilnius: VU 1998; PĖSTININKAS A. Nusikaltimai asmeniui. Vilnius: Mintis, 1984; CARD, R. Criminal law. Twelfth edition. London, Dublin, Edinburgh: Card, Cross & Jones, 1992; DASZKIEWICZ, K. Przestępstwa preciwko zyciu i zdrowiu. Rozdzial XIX Kodeksu karnego. Komentaz. Warszawa: Wydawnictwo C. H. BECK, 2000; JESCHECK, H.-H., TRIFFTERER, O. Ist die lebenslange Freiheitsstrafe verfassungs widrig? 1. Aufl. Baden-Baden: Nomos, 1978; JOECK, W.W. Strafgesetzbuch. Studienkommentar. 5. Auflage. München: Verlag C.H. Beck, 2004; SESSAR, K. Rechtliche uns soziale Prozesse einer Definition der Tötungskriminalität. Kriminologische Forschungsberichte aus dem Max-Planck Institut für ausländisches und internationales Strafrecht, Bnd 3, Freiburg, 1981.

7 CIRTAUTIENĖ S. Neturtinės žalos atlyginimas kaip civilinių teisių gynimo būdas. Villnius: Justitia, 2008; RUDZINSKAS, A. Neturtinės žalos samprata bei jos kompensavimo problemos civilinėje ir baudžiamojo proceso teisėje. *Jurisprudencija*, 2001, 21(13), p. 72-73; RUDZINSKAS, A. Nusikalstant padarytos žalos moralinės (neturtinės) žalos apskaičiavimo metodikos problemos. *Jurisprudencija*, 1999, 12(4), p. 41-46; VOLODKO, R. Teoriniai ir praktiniai neturtinės žalos instituto taikymo aspektai Lietuvos civilinėje teisėje. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: VU, 2009.

Pabrėžtina, kad ilgametės teismų praktikos dėka turtinės žalos baudžiamosiose bylose nustatymas jau nekelia didelių abejonių, tačiau sprendžiant neturtinės žalos dėl nužudymo atlyginimo klausimus teismams sunku rasti objektyvių žalos atlyginimo kriterijų ir apskaičiuoti realų žalos atlyginimo dydį.

Šio straipsnio tikslas – išanalizuoti neturtinės žalos atlyginimo nužudymo (kaip pavojingiausio neteisėto gyvybės atėmimo) bylose probleminius aspektus, įvertinti teisinio reguliavimo ir praktinio teisės normų įgyvendinimo klausimus. Pabrėžtina, kad būtent neturtinės žalos dydis yra ne tiktai didelių teisinių ginčų teismų praktikoje objektas, bet ir iš esmės atskleidžia žmogaus vertę visuomenėje, jo „gyvybės kainą“[8] bei akivaizdžiai parodo valstybės solidarumą su nukentėjusiuoju.

Mokslinio straipsnio objektas – tai nukentėjusiojo asmens statusas, požymiai ir neturtinės žalos atsiradimo nužudymų bylose juridiniai bei faktiniai pagrindai. Ne mažiau svarbi tyrimo objekto dalis yra šios žalos dydžio nustatymo kriterijai.

Siekiant įgyvendinti šio mokslinio straipsnio tikslą buvo vadovautasi teisės doktrinoje taikomais istoriniais, lyginamaisiais, statistiniais, sisteminės analizės bei kitais moksliniais metodais.

1. Neturtinės žalos sąvoka: moralinė ar neturtinė žala

Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso (toliau – BPK) 44 straipsnio 10 dalyje nustatyta, kad kiekvienas nuo nusikalstamos veikos nukentėjęs asmuo turi teisę gauti dėl nusikalstamos veikos padarytos žalos atlyginimą[9]. Nusikalstama veika padarytos žalos atlyginimas nukentėjusiajam BPK komentaro autorių išskiriamas į dvi rūšis: turtinės ir neturtinės žalos atlyginimą. Turtinės žalos atlyginimas baudžiamojoje teisėje paprastai siejamas su materialine žala, kuri atsirado dėl kaltininko tiesioginio poveikio į nuosavybės objektą. Tai tiesioginė turtinė žala (pavyzdžiui, pavogti daiktai), materialiniai nuostoliai, kuriuos patyrė nukentėjusysis dėl padarytos nusikalstamos veikos (išskyrus negautą naudą) ir išlaidos, kurios atsiranda šalinant nusikalstamos veikos pasekmes. Lietuvos Respublikos civilinio kodekso (to-

8 MILINIS, A., baudžiamoji atsakomybė už nužudymą be pavojingumą didinančių ir mažinančių aplinkybių (BK 129 str. 1 d.). Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: VU, 2009, p. 31.

9 BPK ir baudžiamojoje teisėje paprastai vartojama „nukentėjusiojo“ terminas. Sąvoka „auka“ kriminologijoje, psichologijoje ir Europos Parlamento ir Tarybos 2012 m. spalio 25 d. direktyvoje (2012/29/ES) yra vartojama kaip bendrinis terminas, tačiau daugelyje nacionalinių teisės sistemų ji yra su kintamomis semantinėmis reikšmėmis. Lietuvos nacionalinėje teisėje ši sąvoka dažnai sutampa su „nukentėjusysis“, „nukentėjusieji tretieji asmenys“ terminais. Paminėtina, kad Vokietijos baudžiamojoje teisėje taip pat vartojama „nusikaltimo aukos“ sąvoka (*Opfer von Straftaten*). Todėl šiame straipsnyje dėl aiškumo autorius žuvusį asmenį laiko „auka“, o BPK 28 straipsnyje numatytu „nukentėjusiuoju“ laiko asmenį, kuris proceso nustatyta tvarka perima nužudytojo teises, taip pat asmenis ,turinčius teisę į neturtinę žalą (tėvai, vaikai, kiti šeimos nariai ir pan.).

liau – CK) 6.249 straipsnyje apibrėžta turtinės žalos sąvoka bendrąja prasme, tačiau, atsižvelgiant į tai, kokiam objektui yra padaroma žala, skiriama žala turtui (asmens turto netekimas, sužalojimas, su tuo susijusios išlaidos) ir žala asmeniui (negautos pajamos, kurias asmuo būtų gavęs, jeigu nebūtų buvę neteisėtų veiksmų), kitaip tariant, turtinė žala asmeniui. Nuostolių kaip piniginės žalos išraiškos turi būti atlyginama tiek, kiek nukentėjęs asmuo dėl padarytos žalos prarado, nes toks atlyginimas atitiktų žalos kompensavimo funkciją. CK 6.263 straipsnio 2 dalyje nustatyta, kad žalą, padarytą asmeniui, privalo visiškai atlyginti atsakingas asmuo. CK 6.283 straipsnio 1 dalyje nustatyta, kad jeigu fizinis asmuo suluošintas ar kitaip sužalota jo sveikata, tai už žalą atsakingas asmuo privalo nukentėjusiam asmeniui atlyginti visus šio patirtus nuostolius ir neturtinę žalą. Nuostolius šio straipsnio 1 dalyje nurodytais atvejais sudaro negautos pajamos, kurias nukentėjęs asmuo būtų gavęs, jeigu jo sveikata nebūtų sužalota, ir su sveikatos grąžinimu susijusios išlaidos (CK 6.283 straipsnio 2 dalis) [10].

Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas (toliau – Konstitucinis Teismas) 2015 m. balandžio 16 d. nutarime pabrėžė, kad atlyginant materialinę žalą visais atvejais yra įmanoma vadovautis visiško (adekvataus) žalos atlyginimo principu *(restitutio in integrum)*, kai padarytos žalos dydis gali būti išreiškiamas piniginiu ekvivalentu ir ta žala gali būti atlyginama pinigais (tai nepaneigia galimybės materialinę žalą atlyginti ir kitu turtu ar dar kitaip); taigi už materialius praradimus atlyginama materialiomis vertybėmis[11]. Šiame nutarime Konstitucinis Teismas taip pat konstatuoja, kad būtinumas atlyginti asmeniui padarytą materialinę ir moralinę žalą yra konstitucinis principas, kylantis iš *inter alia* Konstitucijos 30 straipsnio 2 dalies, kurioje nustatyta, kad asmeniui padarytos materialinės ir moralinės žalos atlyginimą nustato įstatymas. Taigi Lietuvos Respublikos Konstitucija ir Konstitucinis Teismas vartoja „moralinės" žalos (*dommage moral*) sąvoką. Šiame kontekste paminėtina, kad po nepriklausomybės atkūrimo tiek naujuose ar atitinkamais straipsniais papildytuose teisės aktuose, tiek teismų praktikoje buvo vartojama, moralinės žalos sąvoka, kuri dažniausiai buvo suvokiama, kaip neturtinė žala.

Moralinės žalos terminas, pasak R. Volodko, vis dar gana plačiai vartojamas ir kai kurių užsienio valstybių, pavyzdžiui, Rusijos, daugelio postsovietinių šalių, Ka-

10 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinė byla Nr. 3K-3-281/2012 (S). [interaktyvus]. [žiūrėta 2016-09-15]. http://liteko.teismai.lt/viesasprendimupaieska/tekstas.

11 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2015 m. balandžio 16 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2004 m. birželio 23 d. nutarimu Nr. 795 (2008 m. vasario 13 d. redakcija) patvirtintų Eismo įvykio metu padarytos žalos nustatymo ir draudimo išmokos mokėjimo taisyklių 9, 11 punktų, Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2003 m. gegužės 27 d. nutarimu Nr. 650 patvirtinto Darbuotojo ir valstybės tarnautojo vidutinio darbo užmokesčio apskaičiavimo tvarkos aprašo 6.1 punkto (2008 m. gruodžio 3 d. redakcija) nuostatų atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai, Lietuvos Respublikos transporto priemonių valdytojų civilinės atsakomybės privalomojo draudimo įstatymui, Lietuvos Respublikos civiliniam kodeksui". TAR, 2015-04-16, Nr. 5851.

nados Kvebeko provincijos įstatymuose[12]. Didžiojoje Britanijoje ir kitose bendrosios teisės tradicijos šalyse neturtinė žala taip pat yra atlyginama. Šių valstybių neturtinės žalos atlyginimas dažnai yra nulemtas precedentinės doktrinos. Sąvoka „neturtinė žala" šiose valstybėse paprastai yra nevartojama, vietoj jos egzistuoja atskiri terminai: *psychological injury* (psichologinė žala), *psychiatric damage* (pschiatrinė žala), *nervous shock* (nervinis šokas), *ordinary shock* (sukrėtimas).

Tokia sąvokų įvairovė rodo, jog neturtinės žalos atlyginimas skiriasi priklausomai nuo pažeidimo pobūdžio ir kaltės formos. Neturtinės žalos atlyginimas kiekvienu atveju įgyja skirtingą reikšmę ir tikslą – esant neatsargumui neturtinės žalos atlyginimas atlieka kompensacinę funkciją, o esant tyčiai – kompensacinę ir baudinę funkcijas[13].

Moralinės žalos sąvoka į Lietuvos civilinius įstatymus buvo mechaniškai perkelta iš 1961 metų BPK, kurio 60 straipsnis numatė, kad nukentėjusiuoju pripažįstamas ne tik asmuo, kuriam nusikaltimu padaryta fizinė ar turtinė žala, bet ir Lietuvos pilietis, kuriam padaryta moralinė žala. Įdomu tai, kad Lietuvos TSR baudžiamojo proceso kodekso komentaro autoriai komentuodami minėtąjį straipsnį „išvengė" moralinės žalos sąvokos aptarimo. A. Rudzinskio nuomone, šiuo metu teisės sistemoje ir teisininkų sąmonėje stipriai įsitvirtinę du terminai – „moralinė žala" ir „neturtinė žala", kurie vartojami kaip sinonimai[14]. Pabrėžtina, kad su šia nuomone sunku sutikti. Pasak H. Kelseno, kiekviena teisė yra morali, kiekviena teisė yra (santykinė) moralinė vertybė. „Juk teisė yra vertybė būtent dėl tos aplinkybės, kad ji yra norma: ji yra teisinė vertybė, kuri tuo pat metu yra ir (santykinė) moralinė vertybė"[15]. Todėl akivaizdu, kad „moralinės žalos" sąvoka sietina su „neturtinės žalos" sąvoka, bet toli gražu su ja nesutampa apimtimi.

Reikėtų sutikti su D. Mikelėniene ir V. Mikelėnu, kad moralė yra filosofinė kategorija, todėl „moralinės žalos" sąvoka yra netiksli ir nevartotina. Moralė, būdama žmogaus elgesio savikontrolės reguliatoriumi, reiškia visumą pažiūrų į tai, kas gera ir bloga, teisinga ir neteisinga, dora ir nedora. Žala negali būti padaroma moralei, o tik jos saugomoms vertybėms[16]. Paprastai sovietiniu laikotarpiu „moralinės žalos" sąvoka buvo vartojama gana siauru ir nevienodu požiūriu – vertinami tik tokie dvasinio pobūdžio išgyvenimai, sukrėtimai, kurie kildavo dėl pažeistų neturtinių asmens teisių. Priimant naujuosius Lietuvos Respublikos kodeksus buvo stengiamasi harmonizuoti ir vienodinti teisinę lingvistiką, pašalinti sampratų painiavą ir įvairovę. Nau-

12 VOLODKO, R. Teoriniai ir praktiniai neturtinės žalos instituto taikymo aspektai Lietuvos civilinėje teisėje. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: VU, 2009, p. 28–29.

13 MIKELIENĖ, D., MIKELĖNAS, V. Neturtinės žalos kompensavimas. *Justitia*. 1998, 2, p. 3; CIRTAUTIENĖ, S. Neturtinės žalos atlyginimas kaip civilinių teisių gynimo būdas. Vilnius: Justitia, 2008, p. 29.

14 RUDZINSKAS, A. Neturtinės žalos samprata bei jos kompensavimo problemos civilinėje ir baudžiamojo proceso teisėje. *Jurisprudencija*. 2001, 21(13), p. 74.

15 KELSEN, H. Grynoji teisės teorija. Vilnius: Eugrimas, 2002, p. 87.

16 MIKELĖNIENĖ, D., MIKELĖNAS, V. Neturtinės žalos kompensavimas. *Justitia*. 1998, 2, p. 2–3.

jajame CK pateikta neturtinės žalos definicija turėjo užtikrinti vieningą gramatinę bei prasminę teisės aktų išraišką. Pastaruoju metu baudžiamojoje teisėje ir baudžiamajame procese dažniausia vartojama neturtinės žalos sąvoka, kurios turinys nustatomas vadovaujantis CK 6.250 straipsniu, o jos dydį turėtų nurodyti fizinis ar juridinis asmuo, kuriam padaryta žala[17]. Paminėtina, kad Europos Žmogaus Teisių Teismas taip pat vartoja neturtinės žalos sąvoką (*non-pecuniary damage*)[18].

Vis dėlto moralinės žalos kategorija dar gali būti aptikta kitų teisės šakų norminiuose aktuose, taip pat, kaip minėta, ir Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje, nes „Konstitucija neužkerta kelio įstatymuose, kituose teisės aktuose tiems patiems reiškiniams apibūdinti vartoti kitokius nei Konstitucijos tekste žodžius ar formuluotes (Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarimas). Tad Konstitucijos 30 straipsnio 2 dalyje minimos žalos rūšys įstatymuose gali būti įvardijamos ir kitais terminais, jeigu tik šiais terminais nėra paneigiama (iškreipiama) šių žalos rūšių konstitucinė samprata“[19]. Taigi užsienio šalių ir Lietuvos teisiniame reguliavime tai pačiai žalai apibrėžti vartojamos įvairios sąvokos. Tačiau, autorius nuomone, netikslumams išvengti įstatymų leidėjas turėtų suvienodinti įstatymuose vartojamas definicijas. Pabrėžtina, kad moralinės ir neturtinės žalos sąvokų santykio problema, be abejo, gali būti ir atskiro mokslinio straipsnio nagrinėjimo objektu.

2. Nukentėjusysis ir neturtinės žalos atlyginimo pagrindas

Nukentėjusieji asmenys nužudymų bylose. Baudžiamojo proceso teisingumo vykdymo funkcija negalėtų būti įgyvendinama, jeigu nebūtų atsižvelgiama į nukentėjusių nuo nusikalstamų veikų asmenų interesus. BPK 28 straipsnio 1 dalyje nurodyta, kad nukentėjusysis yra fizinis asmuo, kuriam nusikalstama veika padarė fizinės, turtinės ar neturtinės žalos, arba nuo nusikalstamos veikos mirusio fizinio asmens šeimos narys ar artimasis giminaitis, kuris dėl to asmens mirties patyrė fizinės, turtinės ar neturtinės žalos. Siekiant efektyviau apginti nuo nusikalstamų veikų nukentėjusiųjų asmenų interesus, BPK 109 straipsnyje įtvirtinta nuostata, kad asmuo, dėl nusikalstamos veikos

17 GODA, G., KAZLAUSKAS, M., KUCONIS, P. *et al.* Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras. I knyga. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2003, p. 278–281.

18 Pavyzdžiui, The European Court of Human Rights. 15 October 2015, In the case of L.M. and Others v. Russia, (Applications nos. 40081/14, 40088/14 and 40127/14). [interaktyvus]. [žiūrėta 2016-09-20]. http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-157709#{"itemid":["001-157709"]}. The European Court of Human Rights. 7 July 2015, In the case of V.M. and Others v. Belgium. (Application no. 60125/11). [interaktyvus]. [žiūrėta 2016-09-20]. http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-156243#{"itemid":["001-156243"]}.

19 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. rugpjūčio 19 d. nutarimas Dėl Lietuvos Respublikos žalos, padarytos neteisėtais kvotos, tardymo, prokuratūros ir teismo veiksmais, atlyginimo įstatymo 3 straipsnio (2001 m. kovo 13 d. redakcija) 3 dalies ir 7 straipsnio (2001 m. kovo 13 d. redakcija) 7 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai. Valstybės žinios, 2006, Nr. 90-3529.

patyręs neturtinės žalos, turi teisę baudžiamojoje byloje pareikšti kaltinamajam arba už kaltinamojo veikas materialiai atsakingiems asmenims civilinį ieškinį. Taigi įstatymų leidėjas baudžiamajame procese nustatė teismams greta kitų ir kompensacinę funkciją, kurios esmė glūdi neturtinės žalos už patirtą nukentėjusiojo netekties skausmą ir kančias atlyginime. Pasak P. Kuconio ir V. Nekrošiaus, teismai, vykdydami teisminę valdžią, turi valstybės jiems suteiktą išimtinę kompetenciją, nepriklausomai nuo kitų valdžių ar proceso dalyvių įtakos, įstatymų nustatyta procesine tvarka vykdyti teisingumą ar kitas jai įstatymų pavestas funkcijas[20]. Todėl neturtinės žalos atlyginimas nukentėjusiajam yra sudedamoji teisingumo vykdymo dalis. Jokia kita valstybės institucija ar pareigūnas negali vykdyti šios funkcijos. Vykdydamas šias funkcijas teismas laikosi tam tikrų procesinių taisyklių, kurios nustatytos įstatymu. K. Sessar pabrėžia, kad teismo veikla ribojama procesinėmis nuostatomis, kai prokuroras (kaip bylos tyrėjas, pateikiantis svarbiausius faktus) ir kaltinamąjį ginantis advokatas yra nesutaikomose pozicijose (vok. *unnachgiebigeren Haltung*) ir teismui tenka ieškoti konsensuso nustatant tikrą bylos turinį, kuriame aukai paprastai skiriamas nedidelis vaidmuo[21].

Profesinėje literatūroje pabrėžiama, kad nukentėjusiems palankus sąjūdis prasidėjo dar XX a. viduryje, kuris parodė, jog nusikaltimas ne tik pažeidžia abstrakčią viešąją tvarką, bet ir padaro žalą „gyvam“ žmogui[22]. Nukentėjusiojo teisių apimties išplėtimas, jo interesų – ypač žalos atlyginimo – užtikrinimas pabrėžiamas tarptautiniuose dokumentuose[23] bei nacionalinių valstybių baudžiamojo proceso įstatymuose.

Kontinentinės teisės sistemoje nukentėjusiojo statusas bei jo teisinės padėties specifika gerai atsispindi Vokietijos baudžiamojo proceso kodekse. Šioje šalyje nusikaltimo aukų apsauga sustiprinta priimant eilę specialių aukų apsaugos įstatymų: 1999 m. priimtas kaltininko ir aukos mediacijos baudžiamajame procese įstatymas (*das Gesetz zur strafverfahrensrechtlichen Verankerung des Täter-Opfer-Ausgleichs*); 2004 m. aukų teisių reformos įstatymas (*das Opferrechtsreformgesetz*) bei 2009 m. antrasis aukų teisių reformos įstatymas (*das Zweite Opferrechtsreformgesetz*)[24].

---

20 KUCONIS, P., NEKROŠIUS, V. Teisėsaugos institucijos. Vilnius: Justitia, 2000, p. 31

21 SESSAR, K. Rechtliche und soziale Prozesse einer Definition der Tötungskriminalität. Kriminologische Forschungsberichte aus dem Max-Planck-Institut für ausländisches und internationales Strafrecht. Freiburg, 1981, S. 192.

22 PRADEL, J. Lyginamoji baudžiamoji teisė. Vilnius, Eugrimas, 2001, p. 483.

23 Pavyzdžiui, Jungtinių Tautų Konvencija prieš kankinimą ir kitokį žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ar baudimą. Valstybės žinios, 2006, Nr. 80-3141; Europos Parlamento ir Tarybos 2012 m. spalio 25 d. Direktyva 2012/29/ES, kuria nustatomi būtiniausi nusikaltimų aukų teisių, paramos joms ir jų apsaugos standartai ir kuria pakeičiamas Tarybos pamatinis sprendimas 2001/220/TVR. [interaktyvus]. [žiūrėta 2016-08-22]. http://eur-lex.europa.eu/legal-content/lt/ALL/?uri=CELEX:32012L0029.

24 HERRMANN, J. Die Entwicklung des Opferschutzes im deutschen Strafrecht und Strafprozessrecht – Eine unendliche Geschichte. Zeitschrift für Internationale Strafrechtsdogmatik. [interaktyvus]. [žiūrėta 2016-08-21]. http://www.zis-online.com/dat/artikel/2010_3_430.pdf. Paminėtina, kad dar 1976 m. gegužės 11 d. Vokietijoje įsigaliojo socialinis kompensacijos įstatymas prievartos

Prancūzijos baudžiamojo proceso kodekse neminimas nukentėjusysis kaip savarankiškas proceso dalyvis. Pagal Prancūzijos BPK 2 straipsnį pareikšti civilinį ieškinį, prašant atlyginti dėl nusikaltimo ar nusižengimo padarytą žalą turi teisę kiekvienas, kuris asmeniškai patyrė žalą tiesiogiai pažeidus įstatymą[25]. Jei prokuratūra nesiima veiksmų, nukentėjusysis gali pats pradėti baudžiamąjį procesą. Pasak J. Pradel, Prancūzijoje žalos atlyginimas dažnai suprantamas plačiąja prasme[26]. Todėl civilinis ieškinys gali būti pareiškiamas dėl bet kokios žalos rūšies: turtinės, fizinės ar moralinės, jeigu ji kilo dėl faktų, sudarančių baudžiamojo persekiojimo objektą.

Italijos baudžiamojo proceso kodekse nukentėjusiuoju pripažįstamas asmuo, kuris nukentėjo nuo padaryto nusikaltimo. Šio kodekso 90 straipsnyje nurodyta, kad jei asmuo, nukentėjęs nuo padaryto nusikaltimo, miršta, tai nukentėjusiuoju tampa artimi giminaičiai, kurie su juo nuolatos gyvena arba su juo yra saistomi emociniais santykiais. 90-bis straipsnyje apibrėžiamas gan platus nukentėjusiajam teikiamos informacijos apie jo procesines teises turinys[27]. Taigi minėtų šalių įstatymuose nustatyta, kad nukentėjusiam turi būti atlyginta žala, ypač atsiradusi dėl smurto pavartojimo. Visa tai liudija apie nukentėjusiojo teisių apsaugos svarbą baudžiamajame procese.

Pabrėžtina, kad nuolatinė Lietuvos BPK straipsnių evoliucija[28] rodo, kad įstatymų leidėjas dar nėra pakankamai brandus, kad ryžtųsi spręsti žmogaus „vertės" klausimus. Ši aplinkybė taip pat verčia pažvelgti kritiškai į formuojamą teismų praktiką dėl įstatymiškai deklaruojamo nukentėjusiojo dėl nužudymo teisių bei teisėtų interesų užtikrinimo. Tenka konstatuoti, kad šiandien dar ne visiems nuo smurtinių nusikaltimų nukentėjusiems asmenims yra taikoma teisingumo principą atitinkanti neturtinės žalos kompensacija.

Taikant galiojančias teisės normas teismų praktikoje iškyla viena didžiausių problemų – nevienareikšmiškas teisinių visuomeninių santykių sureguliavimas, nes baudžiamajame procese tenka vadovautis civilinės, administracinės ir kitų teisės šakų nuostatomis. Antai CK 6.284 straipsnyje (Atsakomybė už dėl gyvybės atėmimo atsi-

---

aukoms (*Gesetz über die Entschädigung für Opfer von Gewalttaten (Opferentschädigungsgesetz - OEG)*). Esminis šio įstatymo principas (*ratio legis*) yra valstybės pareiga apsaugoti savo piliečius nuo smurto ir atlyginti žalą, kuri jam buvo padaryta nusikalstama veika. Būtent valstybė turi nusikalstamumo prevencijos ir kontrolės monopolį, todėl ji ir yra atsakinga prieš nukentėjusįjį dėl jam padarytos žalos. [interaktyvus]. [žiūrėta 2016-08-23]. https://www.gesetze-im-internet.de/bundesrecht/oeg/gesamt.pdf.

25 Code de procédure pénale. [interaktyvus]. [žiūrėta 2016-08-31]. http://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes.

26 PRADEL, J. Lyginamoji baudžiamoji teisė. Vilnius: Eugrimas, 2001, p. 484–485.

27 Codice di procedura penale. Parte prima. [interaktyvus]. [žiūrėta 2016-09-20]. http://www.altalex.com/documents/codici-altalex/2014/10/30/codice-di-procedura-penale

28 Nuo Lietuvos Respublikos Seimo 2002 m. kovo 14 d. priimto Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymo iki 2016 m. rugsėjo 1 d. ne tik buvo įgyvendinami Europos Sąjungos teisės aktai, bet ir nuolatos daromi kiti BPK pakeitimai ir papildymai. Šis kodeksas keistas net 68 kartus.

radusią žalą) nustatytas ratas fizinių asmenų, kurie žmogaus mirties atveju turi teisę į neturtinės žalos atlyginimą – tai asmenys, kurie buvo mirusiojo išlaikomi arba jo mirties dieną turėjo teisę gauti iš jo išlaikymą (nepilnamečiai vaikai, sutuoktinis, nedarbingi tėvai ar kiti faktiniai nedarbingi išlaikytiniai), taip pat mirusiojo vaikas, gimęs po jo mirties. Neturtinė žala atlyginama visais atvejais, kai ji padaryta dėl nusikaltimo, asmens sveikatai ar dėl asmens gyvybės atėmimo bei kitais įstatymų nustatytais atvejais. Todėl pagrįstai kyla klausimas, ar į neturtinę žalą gali pretenduoti asmenys, kurie nebuvo aukos išlaikytiniai, bet su juo palaikė glaudų emocinį ryšį (sužadėtiniai, sugyventiniai, partneriai ir pan.).

BPK 28 straipsnyje nukentėjusių ratas nėra apibrėžtas – jis pakankamai platus. Nurodoma, jog nukentėjusiuoju gali būti pripažįstamas fizinis asmuo, kuriam padaryta fizinės, turtinės ar moralinės žalos nusikalstama veika. Nors baudžiamajame procese ir vadovaujamasi civilinėje teisėje nustatytu neturtinės žalos apibrėžimu, tačiau vis dėlto nukentėjusiuoju turėtų būti pripažįstamas asmuo vadovaujantis baudžiamąja teise. Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso (toliau – BK) 248 straipsnio „Sąvokų išaiškinimas" 2 dalyje nustatyta, jog „Nusikaltimą padariusio asmens šeimos nariai yra kartu su juo gyvenantys tėvai (įtėviai), vaikai (įvaikiai), broliai, seserys ir jų sutuoktiniai, taip pat nusikaltimą padariusio asmens sutuoktinis arba asmuo, su kuriuo nusikaltimą padaręs asmuo bendrai gyvena neįregistravęs santuokos (partnerystė), sutuoktinio tėvai." Taigi baudžiamosios teisės reguliuojamų santykių srityje šeima laikomi ne tik sutuoktiniai ir jų vaikai (įvaikiai), bet ir kartu gyvenantys sutuoktinių tėvai (įtėviai), broliai, seserys ir jų sutuoktiniai, taip pat asmenys, bendrai gyvenantys neįregistravę santuokos. Paminėtina, kad Europos Parlamento ir Tarybos Direktyvoje 2012/29/ES nurodytas platesnis šeimos narių, vadinasi, galinčių būti ir nukentėjusiais, ratas: šeimos narys – tai: i. aukos vyras ar žmona; ii. nuolat ir nepertraukiamai su auka gyvenantis bei vedantis bendrą namų ūkį ir su ja susietas artimais ryšiais asmuo; iii. aukos tiesiosios linijos giminaičiai; iv. aukos broliai ir seserys; v. aukos vaikai[29].

Konstitucinis Teismas 2011 m. rugsėjo 28 d. nutarime konstatavo, kad pagal Konstituciją, *inter alia* jos 38 straipsnio 1 dalies nuostatas, yra saugomos bei ginamos ir kitokios nei santuokos pagrindu sudarytos šeimos, *inter alia* santuokos nesudariusių vyro ir moters bendras gyvenimas, kuris grindžiamas pastoviais emocinio prieraišumo, tarpusavio supratimo, atsakomybės, pagarbos, bendro vaikų auklėjimo ir panašiais ryšiais bei savanorišku apsisprendimu prisiimti tam tikras teises ir pareigas, kurie yra konstitucinių motinystės, tėvystės ir vaikystės institutų pagrindas"[30]. Todėl

29 Europos Parlamento ir Tarybos Direktyva 2012/29/ES 2012 m. spalio 25 d. kuria nustatomi būtiniausi nusikaltimų aukų teisių, paramos joms ir jų apsaugos standartai ir kuria pakeičiamas Tarybos pamatinis sprendimas 2001/220/TVR. [interaktyvus]. [žiūrėta 2016-07-18].http://eur-lex.europa.eu/legal-content/lt/ALL/?uri=CELEX:32012L0029.

30 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2011 m. rugsėjo 28 d. nutarimas Dėl Lietuvos Respublikos Seimo 2008 m. birželio 3 d. nutarimu Nr. X-1569 „Dėl valstybinės šeimos politikos koncepcijos patvirtinimo" patvirtintos valstybinės šeimos politikos koncepcijos nuostatų

galima daryti logišką išvadą, jog nukentėjusiais nuo nužudymo asmenimis taip pat reikėtų laikyti platesnę asmenų grupę nei nurodyta CK. Jais turėtų būti pripažįstami ir glaudų emocinį ryšį palaikantys asmenys.

Faktiniai ir teisiniai neturtinės žalos atsiradimo pagrindai. Tiek ikiteisminio tyrimo, tiek bylos nagrinėjimo teisme metu svarbu ne tik objektyviai ištirti nusikaltimą ir deramai nubausti kaltą asmenį, bet ir apsaugoti nukentėjusįjį nuo papildomų kančių bei užtikrinti, kad jis kuo greičiau atgautų psichologinę pusiausvyrą. Tai ne tik moralinė, bet ir konstitucinė bei baudžiamosios teisės norma, nes taikant BK 41 straipsnio nuostatose įtvirtintą teisingumo principą turi būti paisoma ne tik kaltininko, bet ir nukentėjusiojo interesų. Akivaizdu, kad nužudymas nukentėjusiajam sukelia ilgalaikes pasekmes, nesibaigiantį stresą ar net rimtą psichologinę krizę. Nusikaltimas paliečia ne tik jį patį, bet ir jo šeimą, draugus, bendruomenę, kurioje gyvena. Nukentėjusiojo kreipimasis į teismą paprastai yra susijęs su noru atkurti teisingumą, nubausti nusikaltimą padariusį asmenį ir atlyginti patirtą materialinę, fizinę ar neturtinę žalą.

Manytina, kad neturtinės žalos kompensavimas galimas tais atvejais:

- kai kaltininko veiksmai, kurie sukėlė nukentėjusiajam dvasinius skausmus, dvasinius išgyvenimus, nepatogumus, dvasinius sukrėtimus, emocinę depresiją (dvasines kančias), yra neteisėti;
- kai nukentėjusiojo patirtas skausmas ir kančia yra kaltininko veiksmų padarinys;
- kai tarp patirto netekties skausmo ir kančios bei kaltininko veiksmų yra priežastinis ryšys;
- kai kaltininkas neabejotinai yra kaltas dėl padarytos nusikalstamos veikos.

Sąlygiškai nužudymu padarytą neturtinę žalą galima klasifikuoti: 1. Pagal nusikalstamos veikos pobūdį: neturtinė žala padaryta vienam nukentėjusiajam ir dviem ar daugiau nukentėjusiųjų; atsiradusi tuoj pat po nusikalstamos veikos padarymo ar kilusi vėliau po tam tikro laiko; neturtinė žala esanti nusikalstamos veikos galutiniu padariniu arba tarpinė pasekmė, būtina galutiniam rezultatui pasiekti; 2. Pagal tyčios turinį: neturtinė žala gali būti numatyta ir siekta; nenorėta, bet sąmoningai leista jai atsirasti; konkretizuota ar nekonkretizuota, bet patenkinanti kaltininką; 3. Pagal nusikaltimo subjektą: neturtinė žala, kuri kilo dėl vieno asmens nusikalstamos veikos arba buvo bendrininkų grupės tyčinių bendrų veiksmų ar neveikimo rezultatas; žala kilusi dėl nepilnamečių padaryto nusikaltimo arba dėl suaugusiojo veikos.

Taigi, sprendžiant neturtinės žalos atlyginimo neteisėto gyvybės atėmimo bylose klausimus, teismams pirmiausia tenka įvertinti neteisėto gyvybės atėmimo sudėties požymius ir visas kitas aplinkybes, reikšmingas žalos atlyginimo dydžio nustatyti. Kartu šiose bylose nemažai kyla problemų, kai greta pagrindinių nusikaltimo sudėties požymių (objekto, objektyviosios pusės, subjekto ir subjektyviosios pusės) būtina nustatyti ir nukentėjusiojo neturtinės žalos atlyginimo pagrindo – artimųjų netek-

atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai. Valstybės žinios, 2011, Nr. 118-5564

ties skausmo ir kančios turinį. CK 6. 250 straipsnyje įtvirtinta, kad neturtinė žala yra asmens fizinis skausmas, dvasiniai išgyvenimai, nepatogumai, dvasinis sukrėtimas, emocinė depresija, pažeminimas, reputacijos pablogėjimas, bendravimo galimybių sumažėjimas ir kita, teismo įvertinti pinigais. Pabrėžtina, kad neturtinės žalos objektas nužudymų bylose yra ne nukentėjusiojo materialiniai nuostoliai (kuriuos jis taip pat galėjo patirti), bet jo asmeninis ir idealusis pasaulis, jo kančia.

Kelia nuostabą tai, kad įstatymų leidėjas *ekspressis verbis* nustatė tokią teisinę neturtinės žalos sąvoką, kuri apima skirtingų mokslo šakų apibrėžiamas kategorijas. Pavyzdžiui, fizinis skausmas apibrėžiamas medicinos mokslo; dvasiniai išgyvenimai, dvasinis sukrėtimas, emocinė depresija, bendravimo galimybių sumažėjimas nagrinėjami psichologijoje ir filosofijoje; nepatogumai, pažeminimas, reputacijos pablogėjimas yra tiek teisinės, tiek sociologinės kategorijos. Pasak medikų, skausmas – subjektyvus potyris, nematomas, negirdimas ir neapčiuopiamas. Tarptautinė skausmo tyrimo asociacija suformulavo tokį skausmo apibrėžimą: tai nemalonus jutiminis ir emocinis patyrimas, susijęs su esamu ar galimu audinių pažeidimu ir (arba) nusakomas kaip toks pažeidimas[31].

Pagrindinis žinių apie fizinį skausmą šaltinis – pats žmogus, jo elgesys – žodinė ir nežodinė išraiška, kuri gali svyruoti nuo spartietiško stoicizmo iki ašarų. Nesugebėjimas tiksliai perduoti savo išgyvenimų trukdo įtikinti kitus, kad skauda.[32] Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro, Lietuvos Respublikos teisingumo ministro ir Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro 2003 m. gegužės 23 d. įsakymu Nr. V-298/158/A1-86 patvirtintose Sveikatos sutrikdymo masto nustatymo taisyklėse fizinio skausmo sąvokos apskritai nėra. Jose tik nurodoma, kad išvadą dėl fizinio skausmo sukėlimo teismo medicinos ekspertai daro remdamiesi bylos medžiagos duomenimis, patvirtinančiais buvusį mušimo ar kitokio smurtavimo faktą[33]. Taigi skausmas – subjektyvus pojūtis, jo vertinimas didžiąja dalimi yra psichologinis. Vadinasi, teismas proceso metu negali be specialistų pagalbos objektyviai įvertinti nukentėjusiojo fiziologinį ar dvasinį skausmą, bet vertina skausmą patiriantį asmenį ir jo aplinką. Dvasinius išgyvenimus, dvasinius sukrėtimus, emocinę depresiją, bendravimo galimybių sumažėjimą dėl artimųjų netekties psichologijoje dažnai vadina-

31 Faktas tas, kad per vienus lėtinio skausmo metus sunyksta 1,3 cm3 pilkosios smegenų medžiagos, o tai prilygsta 10–20 metų trukmės senstančių smegenų degeneracijos dydžiui. Stašaitis K. Ūminio pilvo skausmo klinikinių charakteristikų ir veiksnių, lemiančių efektyvų skausmo malšinimą tyrimas. Daktaro disertacija. Biomedicinos mokslai (medicina). Kaunas: SMU, 2014, p. 11.

32 Pavyzdžiui, medicinoje skausmas klasifikuojamas į visceralinį (jis plinta iš vidaus organų), somatinį (plinta iš odos, raumenų, sąnarių), kauzalginį (dėl nervo tiesioginio pažeidimo) ir kt. Visuotinė Lietuvių enciklopedija. XXI T.Vilnius, 2012, p. 797.

33 Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro, Lietuvos Respublikos teisingumo ministro ir Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro 2003 m. gegužės 23 d. įsakymas Nr. V-298/158/A1-86 Dėl sveikatos sutrikdymo masto nustatymo taisyklių patvirtinimo. Valstybės žinios, 2003, Nr. 52-2357.

ma dvasine krize, kuri suprantama kaip normali gyvenimo dalis, per kurią išgyvenami kančia ir skausmas[34]. Akivaizdu, kad teismui nustatant neturtinės žalos atsiradimo pagrindą ir jos dydį pagal CK 6.250 straipsnyje įtvirtintas nuostatas, būtinos ne tik teisinės, bet ir specialios kitų mokslo sričių žinios.

Manytina, kad nužudymų bylose visas minėtas sąvokas gali apimti nukentėjusiojo artimųjų netekties skausmo, jo kančios sąvoka. Pati „kančios" samprata nėra apibrėžta jokiuose teisės aktuose ar išsamiau nagrinėta Lietuvos baudžiamosios teisės doktrinoje. Paminėtina, kad „kankinimo" sąvoka yra apibrėžta Konvencijos prieš kankinimus (toliau – KPK) 1 straipsnio 1 dalyje. Joje nurodoma, kad kankinimas – tai bet koks veiksmas, kuriuo asmeniui tyčia sukeliamas stiprus fizinis ar psichinis skausmas arba kančia siekiant išgauti iš jo ar trečiojo asmens informaciją arba prisipažinimą, nubausti jį už kokį nors veiksmą, kurį jis arba trečiasis asmuo įvykdė ar yra įtariamas jį įvykdęs, arba įbauginti ar priversti jį arba trečiąjį asmenį ką nors padaryti, arba dėl bet kurios kokiu nors diskriminavimu grindžiamos priežasties, kai tokį skausmą ar kančią sukelia viešosios valdžios pareigūnas ar kitas oficialias pareigas einantis asmuo arba kai jis sukeliamas jam kurstant arba sutinkant ar jam tyliai pritariant.

Šis apibrėžimas neapima tik teisėtomis sankcijomis sukeliamo, joms būdingo arba su jomis susijusio skausmo ar kančios[35]. Kankinimo sampratą plėtojo ir Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių konvencijos (toliau – EŽTK) įgyvendinimą prižiūrintis Europos žmogaus teisių teismas (toliau – EŽTT) bei Žmogaus teisių Komisija[36], kurių ankstyvoji praktika tapo koncepciniu pagrindu 1975 m. Deklaracijoje ir KPK pateiktai kankinimo sampratai[37]. Mokslininkų M. Nowak ir E. Mcarthut nuomone, maisto ir vandens nedavimas, nešildymas žiemą, tinkamų prausimosi vietų neįrengimas, medicininės bei stomatologinės priežiūros nebuvimas sudaro kankinimo „veiką", uždraustą EŽTK 3 straipsnyje[38]. Sąvoką „kankinimas, įvairiose jo variacijose galime rasti net vienuolikoje BK straipsnių[39]. Kai kurie iš šių straipsnių (BK 100; 103

34 POLUKORDIENĖ, K. O. Netekčių psichologija. Panevėžys: Panevėžio spaustuvė, 2008, p. 60-61.

35 Konvencija prieš kankinimą ir kitokį žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ar baudimą. Valstybės žinios, 2006, Nr. 80-3141.

36 Dėl išaugusio bylų skaičiaus siekiant reformuoti Teismo darbą, vietoje minėtų dviejų Konvencijos institucijų nuo 1998 m. lapkričio 1 d., kai įsigaliojo EŽTK protokolas Nr. 11, dirba vienintelis EŽTT.

37 EVANS, M. D., MORGAN, R. Preventing Torture. Oxford: Oxford University Press, 2001, p. 77.

38 NOWAK, M., MCARTHUT E. The United Nations Convention Against Torture. A Commentary. Oxford: Oxford University Press, 2008. p. 66.

39 BK 3 str. (baudžiamojo įstatymo galiojimas), 60 str. (atsakomybę sunkinančios aplinkybės), 95 str. (apkaltinamojo nuosprendžio priėmimo senatis), 99 str. (genocidas), 100 str. (tarptautinės teisės draudžiamas elgesys su žmonėmis), 103 str. (tarptautinės humanitarinės teisės saugomų asmenų žalojimas, kankinimas ir kitoks nežmoniškas elgesys su jais), 129 str. (nužudymas), 135 str. (sunkus sveikatos sutrikdymas), 138 str. (nesunkus sveikatos sutrikdymas), 140 str. (fizinio skausmo sukėlimas ar nežymus sveikatos sutrikdymas), 310 str. (žiaurus elgesys su gyvūnais).

bei iš dalies 99 straipsnis) tiesiogiai draudžia kankinimą bei numato atsakomybę už veiksmus, sudarančius kankinimo turinį. Pavyzdžiui, nužudymo (BK 129 straipsnis), sunkaus ir nesunkaus sveikatos sutrikdymo (BK 135 ir 138 straipsniai) kvalifikuojamuoju veiką požymiu yra „kankinimas ar kitoks itin žiaurus" elgesys, o sukėlus fizinį skausmą ar nežymiai sutrikdžius sveikatą (BK 140 straipsnis) nukentėjusiojo asmens kankinimas įtvirtintas kaip alternatyvus kvalifikuojamasis požymis. Taigi ši sąvoka nėra svetima baudžiamajai teisei[40].

Pabrėžtina, kad „kančios" sąvoka, nors dažnai ir vartojama teisiniuose tekstuose, vis dėlto laikytina psichologine ar filosofine kategorija. „Psichologijos žodynas" kančią apibrėžia kaip afektą, kurį sukelia labai stiprus nervų sistemos stimuliavimas. Ją gali sukelti fizinės (skausmas, šaltis ir pan.) ir psichinės (nusivylimas, nesėkmė, netektis, priverstinis fizinis išsiskyrimas ir pan.) priežastys[41]. Kenčiantis žmogus pasidaro dirglus ir įtarus, jis praranda sielos ramybę, pasitikėjimą savimi, tampa užsisklendusia ir atsiskyrusia asmenybe. Tokia nerami dvasios būsena gali nulemti nelogiškus jo sprendimus. Pasak A. Šliogerio, kančia yra nuoroda į tokią realybę, kuria žmogus, kaip baigtinė būtybė, negali disponuoti kaip tinkamas ir kuri visada lieka už jo baigtinių galių ribų. Jos negali įveikti jokia žmogiškoji jėga ir jokia technika[42]. Lietuvių egzistencializmo atstovas filosofijoje A. Maceina buvo įsitikinęs, kad kančios ištiktas žmogus slenka į nebūtį, ją pergalėti yra ne jo valioje. Pasak autoriaus, ne vieną kančia sulaužo ne tik fiziškai, bet ir nužmogina ligi tokio laipsnio, jog jam dingsta visi aukštesni jausmai, potroškiai, pomėgiai, dorybės, apskritai bet koks dvasingumo ženklas[43]. J. Hauser nuomone, *patirta kančia gali sąlygoti tolesnę prievartą kaip „perpetuum mobile"*[44]. Lietuvos psichologų nuomone, rezonansinių nužudymų drastiškos aplinkybės bei teisingumo atstatymo reikalavimų realizavimo problemiškumas

40 DRAKŠAS, R., VALUTYTĖ, R. Baudžiamosios atsakomybės už kankinimą nustatymo ir Įgyvendinimo problemos Lietuvoje. Teisė, 2010, 74; DRAKŠAS, R., VALUTYTĖ, R. Kankinimo samprata tarptautinėje teisėje. Teisė, 2009, 71.

41 Psichologijos žodynas. Vilnius, Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993, p. 134. Labai taikliai kenčiantis žmogus apibūdintas 22 psalmėje: *Esu kaip vanduo ant žemės išlietas, išnarstyti visi mano kaulai; mano širdis lyg vaškas ištirpus krūtinėje. Išdžiūvusi mano gerklė lyg molio šukė, prie gomurio limpa mano liežuvis; tu guldai mane į mirties dulkes.* Biblija. Naujas lietuviškas vertimas, 2000, p. 593.

42 ŠLIOGERIS, A. Kančia. [interaktyvus]. [žiūrėta 2016-08-10]. http://www.filosofija.info/asliogeris/kancia/.

43 Egzistencializmas žmogų suvokia kaip atitinkamai suderintų vidinių savybių visumą. Kai kurios egzistencinės asmenybės teorijos idėjos yra perimtos iš kitų asmenybės teorijų, tačiau yra tik tai šiai krypčiai būdingų bruožų. MACEINA, A. Jobo drama. Vilnius, Vyturys, 1997, p. 277.

44 HAUSER, J. Vom Sinn des Leidens - Die Bedeutung systemtheoretischer, existenzphilosophischer und religiös-spiritueller Anschauungsweisen für die therapeutische Praxis. Wurzburg: Konigshausen&Neumann, 2004, S. 355 – 356.

atsiliepia visiems kitiems nukentėjusiojo socialiniams ryšiams, todėl būtina spręsti ne tik teisines, bet ir psichologines nukentėjusiųjų problemas[45].

Nukentėjusiojo kančios pagrindas yra nužudytojo mirtis. Konstitucinis Teismas yra konstatavęs, kad žmogaus gyvybė, jo asmens neliečiamumas, artimos giminystės santykiai, šeima, motinystė, tėvystė, vaikystė yra konstitucinės vertybės, o tėvų ir vaikų, net sulaukusių pilnametystės, santykiai daugeliu atžvilgių yra ypatingi, jų ryšiai – konstituciškai vertingi.[46]. Todėl jų nužudymas sukelia itin didelį nukentėjusiojo skausmą ir kančias. Nužudymu nutraukiamas kito individo egzistavimas, žmogui padaroma didžiausia, neatkuriama žala, kuri sunkiai gali būti įvertinta materialine išraiška. Žmogaus būties, jo egzistencijos ir tarpusavio ryšių su kitais individais prievartinis nutraukimas sukelia sunkius padarinius, kurių svarbiausias – kito žmogaus mirtis. Nukentėjusiojo netekties skausmas ir kančia yra ne kas kita kaip sąmoningas žmogiškosios būtybės staigios ir netikėtos artimųjų baigties išgyvenimas. Nukentėjusiajam tenka išgyventi kančią, kurios jis niekaip negali išsižadėti ir pamiršti, kad kaltininko padarytas nusikaltimas gyvenimą daro visai kitokį nei nukentėjusysis norėtų jog jis būtų. Būtent aukos mirtis nulemia ne tik nusikaltimo (nužudymo) baigtumo momentą[47], bet ir sukelia nukentėjusiojo kančias. Todėl manytina, kad nukentėjusiojo netekties skausmas ir kančia yra išvestiniai padariniai iš pagrindinio padarinio –kito žmogaus mirties.

Šiame kontekste būtina pabrėžti, kad nukentėjusiojo asmens kančios vertinimas ir neturtinės žalos atlyginimo klausimas gali būti keliamas tik tais atvejais, kai kaltininko (žudiko) veika atitinka visus nusikaltimo sudėties požymius. Svarbu tai, kad Lietuvos Respublikos Konstitucija reikalauja įstatymais užtikrinti žmogaus teisę į gyvybę, o ne pačią gyvybę[48]. Pagal Konstituciją ir baudžiamąjį įstatymą asmuo turi teisę į būtinąją gintį. Todėl jis neatsako pagal baudžiamąjį įstatymą, jeigu neperžengdamas būtinosios ginties ribų, padarė baudžiamajame įstatyme numatyto nusikaltimo ar baudžiamojo nusižengimo požymius formaliai atitinkančią veiką gindamasis ar gindamas kitą asmenį, nuosavybę, būsto neliečiamybę, kitas teises, visuomenės ar valstybės interesus nuo pradėto ar tiesiogiai gresiančio pavojingo kėsinimosi. Teismų praktikoje laikomasi nuomonės, kad kėsinimasis, nuo kurio galima būtinoji gintis,

45 VALICKAS, G., VOROPAJ, K., JUSTICKIS, V. Terapinė jurisprudencija: naujas požiūris į nusikaltimo auką. Socialinių mokslų studijos, 2012, 4(4).

46 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2012 m. birželio 4 d. nutarimas Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 129 straipsnio 2 dalies 3 punkto (2008 m. birželio 12 d. redakcija), 135 straipsnio 2 dalies 3 punkto (2008 m. birželio 12 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai. Valstybės žinios, 2012, Nr. 64-3246

47 Apie nužudymo sąvoką ir nusikaltimo baigtumo momentą Lietuvoje rašė: NOCIUS, J. Nusikaltimai žmogui: mokomoji priemonė. Vilnius: VU, 1998; KLIMKA, A. Baudžiamoji atsakomybė už nusikaltimus gyvybei ir sveikatai. Vilnius: Mintis, 1964; MILINIS, A. Baudžiamoji atsakomybė už nužudymą: monografija. Vilnius: Registrų centras, 2011 ir kt.

48 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1998 m. gruodžio 9 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 105 straipsnio sankcijoje numatytos mirties bausmės atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai". – Valstybės žinios, 1998, Nr. 109.

turi būti pavojingas, realus ir akivaizdus, o gynyba turi atitikti kėsinimosi pobūdį ir pavojingumą[49]. Todėl darytina išvada, kad gyvybės atėmimas tiek būtinosios ginties, tiek būtinojo reikalingumo ar net nusikaltėlio sulaikymo atvejais yra galimas ir neprieštarauja Lietuvos Respublikos Konstitucijai. Minėti teisėto gyvybės atėmimo būdai yra logiškai pagrįsti ir prasmingi. Antai paneigus galimybę atimti užpuoliko gyvybę būtinosios ginties atveju būtų pažeista prigimtinė žmogaus teisė gintis bei gelbėti savo ar kitų žmonių gyvybę[50]. Taigi tokiais atvejais, nors kitam žmogui ir butų atimta gyvybė, o jo artimiesiems sukeltas skausmas ir kančia, klausimas dėl neturtinės žalos atlyginimo negali būti keliamas.

Galimi atvejai, kai nužudymas yra vienas iš kitos nusikaltimo sudėties požymių. Antai BK 99 straipsnis (Genocidas), 100 straipsnis (Tarptautinės teisės draudžiamas elgesys su žmonėmis), 101 straipsnis (Tarptautinės humanitarinės teisės saugomų asmenų žudymas), 115 straipsnis (Kėsinimasis į Lietuvos Respublikos Prezidento gyvybę), 116 straipsnis (Kėsinimasis į kitos valstybės ar tarptautinės viešosios organizacijos atstovo gyvybę), 250 straipsnio 4 dalis (Teroro aktas, kai dėl to atsirado sunkių padarinių) – apibrėžiamos tokios nusikalstamos veikos, kuriose įtvirtinti kito žmogaus gyvybės atėmimo atvejai (nužudymai). Šie atvejai išdėstyti atskiruose BK skyriuose. Nors tokie nužudymai pagal BK 129 straipsnį nekvalifikuojami, tačiau tai nereiškia, kad negali būti keliamas klausimas dėl neturtinės žalos atlyginimo.

BK 2 straipsnio 4 dalyje *expressis verbis* įtvirtinta nuostata, jog pagal baudžiamąjį įstatymą asmuo atsako tik tuo atveju, kai jo padaryta veika atitinka baudžiamojo įstatymo numatytą nusikaltimo ar baudžiamojo nusižengimo sudėtį, t. y. nusikalstama veika turi visus baudžiamajame įstatyme numatytus objektyviuosius ir subjektyviuosius požymius, kurie apibūdina veiką kaip nusikaltimą. Jeigu nėra bent vieno iš požymių, nėra ir nusikalstamos veikos sudėties. Todėl pabrėžtina, kad neturtinės žalos atsiradimo pagrindu gali būti tik toks nusikaltimas, kuris buvo padarytas BK 13 straipsnyje numatyto fizinio asmens, jeigu veikos padarymo metu iš jo buvo galima reikalauti įstatymus atitinkančio elgesio. Dar XIX a. vienas ryškesnių sociologinės baudžiamosios teisės krypties atstovų F. Lisztas yra pabrėžęs: „Reikia prisiminti, kad įstatymas reikalauja ne suvokti nubaudimą (lygiai taip pat ir suvokti neteisėtumą), bet protinės brandos, būtinos šiam suvokimui <...>. Kartu reikalaujama tokio laipsnio išmanymo, kuris būtinas būtent šiam konkrečiam veiksmui“[51].

---

49 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinės nutartys baudžiamosiose bylose Nr. 2K-279/210; 2K-316/2012; 2K-275/2013; 2K-467/2013; 2K-5-895/2016. [interaktyvus]. [žiūrėta 2016-09-01]. http://www.lat.lt/lt/teismo-nutartys/nutartys-nuo-2006-6bt1.html.

50 Apie teisėtus gyvybės atėmimo būdus žr.: DRAKŠAS, R. Mirties bausmė: situacija ir perspektyvos. Vilnius: Eugrimas, 2002; DRAKŠAS, R. Mirties bausmė ir kiti teisėto gyvybės atėmimo pagrindai. Teisė, 33(4) 1999; PAVILONIS, V., MERKEVIČIUS, R. Būtinoji gintis: mokomoji priemonė. Vilnius, Justitia, 1999 ir kt.

51 LIST F. Uchebnik ugolovnogo prava: obshhaja chasť. Moskva: 1903, c. 178.

Asmens pakaltinamumas yra esminė baudžiamosios atsakomybės prielaida. Tik iš pakaltinamų asmenų galima reikalauti daryti tam tikrus veiksmus arba nuo jų susilaikyti. Lietuvos teisės doktrinoje pabrėžiama, kad tais atvejais, kai asmens psichinė veikla sutrinka dėl kitokių priežasčių, pavyzdžiui, susijaudinimo, pykčio, charakterio bruožų ir pan., medicininio nepakaltinamumo kriterijaus nėra. Panašiai siūloma vertinti ir tuos atvejus, kai psichika sutrinka dėl socialinės degradacijos[52]. Teisės doktrinoje paprastai pateikiama tokia pakaltinamumo sąvoka: pakaltinamumas – tai asmens sugebėjimas suprasti savo veiksmus ir juos valdyti[53]. Rusų autorius R. Michejevas mano, kad pakaltinamumas yra asmens gebėjimas nusikaltimo darymo metu suvokti faktinį savo veiksmų pobūdį bei daromos veikos visuomeninį pavojingumą ir vadovauti savo veiksmams (arba neveikimui); jis lemia galimybę asmenį pripažinti kaltu padarius nusikalstamą veiką ir už tai patraukti jį baudžiamojon atsakomybėn[54]. Visa tai leidžia manyti, kad vien tik jaunas kaltininko amžius (nepilnametystė) negali būti pagrindu, atleidžiančiu jį nuo neturtinės žalos atlyginimo. Tačiau dėl nepakaltinamų asmenų padaryto nusikaltimo neturtinės žalos atlyginimo klausimas negali būti keliamas baudžiamajame procese. Pareigą atlyginti nepakaltinamo asmens padarytą neturtinę žalą turėtų perimti valstybė, taip pat fiziniai ar juridiniai asmenys, kurie globoja nepakaltinamąjį[55]. Tai *inter alia* reiškia, kad valstybė, įgyvendindama savo funkcijas per atitinkamas valstybės institucijas ir pareigūnus, privalo užtikrinti, kad nepakaltinami asmenys, kuriems CK nustatyta tvarka paskirta globa, nepažeistų baudžiamųjų įstatymų. Už mažamečių ir nepilnamečių vaikų elgesį atsako jų tėvai[56], kurie ir privalėtų atlyginti neturtinę žalą.

Fundamentalus baudžiamosios teisės pagrindas yra kaltės principas. Tai – vienas svarbiausių subjektyviosios pusės požymių. Kaltininko kaltė baudžiamojoje teisėje nėra preziumuojama, o turi būti nustatoma dėl kiekvienos nusikalstamos veikos[57]. Baudžiamojo proceso įstatymo normos draudžia esant nepašalintoms abejonėms dėl reikšmingų bylai aplinkybių priimti apkaltinamąjį nuosprendį ar veiką kvalifikuoti

52 Pavilonis, V. *et al.* Baudžiamoji teisė: bendroji dalis. Vilnius: Eugrimas, 2001, p. 190.

53 Pavilonis, V. *et al.* Baudžiamoji teisė: bendroji dalis. Vilnius: Eugrimas, 2001, p. 188.

54 МИХЕЕВ Р. И. *Проблема вменяемости и невменяемости в советском уголовном праве*. Владивосток, 1983, с. 49.

55 Lietuvos Respublikos psichikos sveikatos priežiūros įstatymo 4 straipsnyje įtvirtinta, kad žmonės su psichine negalia yra globojami valstybės. Savivaldybė organizuoja ir remia žmonių su psichine negalia slaugą ir globą šeimose, sveikatos priežiūros įstaigose, psichikos sveikatos centruose ir kitose globos bei reabilitacijos įstaigose. Lietuvos Respublikos psichikos sveikatos priežiūros įstatymas. Valstybės žinios, 1995, Nr. 53-1290.

56 DRAKŠIENĖ, A., DRAKŠAS, R. Nepilnamečių baudžiamoji atsakomybė. Vadovėlis. Vilnius, Eugrimas, 2008.

57 JESCHECK, H. H. Wandlungen des strafrechtlichen Schuldbegriffs in Deutschland und Österreich. *Revista Electrónica de Ciencia Penal y Criminología.* [interaktyvus]. [žiūrėta 2016-09-23]. http://criminet.ugr.es/recpc/05/recpc05-01vo.pdf.

pagal kaltinimą, kurio požymiai nėra nustatyta tvarka ir neginčytinai įrodyti[58]. Dauguma Lietuvos ir užsienio šalių baudžiamosios teisės specialistų yra tos nuomonės, kad nužudymas – tai tyčinis gyvybės atėmimas. Pabrėžtina, kad nukentėjusiojo netekties skausmui ir kančiai nedidelę reikšmę turi tai, ar kaltininkas veikė tiesiogine ar netiesiogine tyčia. Jam svarbu tai, jog kaltininkas veikia sąmoningai ir suvokia, kad jo veika gali sukelti kito žmogaus mirtį, kad gali atimti kitam žmogui gyvybę ir nori ją atimti arba jei kaltininkas supranta, kad veikdamas kėsinasi į kito žmogaus gyvybę, numato padarinių galimybę, nors ir nenori atimti gyvybės, sąmoningai leidžia tokiems padariniams atsirasti. Netekties skausmo nesumažina ir kaltininko veikimas neapibrėžta tyčia, kai veikiama nedetalizuojant pavojingos veikos padarinių ir siekiama bet kurio iš jų atsiradimo. Tačiau esminę reikšmę turi nusikaltimo padarymo būdas. Geriausias pavyzdys galėtų būti Lietuvos gyventojus sujaudinęs įvykis, kai 2013 m. rugsėjo 21 d. Panevėžio rajone Velžio seniūnijoje, Keravos kaime netoli „Spindulio“ sodų bendrijos esančiame miške buvo užgesintas automobilis su jaunos merginos kūnu. Moksleivė iš Dembavos E. D. buvo pagrobta, soduose išprievartauta, bagažinėje nuvežta į mišką ir gyva sudeginta automobilyje „VW Passat“ [59]. J. Jakubaitis ir D. Antanaitis, būdami apsvaigę nuo alkoholio, narkotinių ir psichotropinių medžiagų, ne tik iššagino auką, bet ir ją nužudė ypač žiauriai. Kaltininkų negailestingumas ir beširdiškumas pagilino nukentėjusiojo netekties skausmą ir kančias[60]. Autoriaus nuomone, nužudymas, kurio sudėtis yra transformuojama, įtraukiant į pagrindinę sudėtį didinančius nusikalstamos veikos pavojingumą požymius, turėtų turėti įtaką neturtinės žalos kompensavimo (pinigais) dydžiui, nes kaltininko veikimo ar neveikimo būdas gali sukelti ne tik didesnes dvasines, bet ir fizines nukentėjusiojo kančias.

Dar XX a. pradžioje N. S. Tagancevas rašė, kad baudžiamajai atsakomybei svarbūs tik tokie padariniai, kurie turi juridinę reikšmę[61]. Todėl nukentėjusiojo dvasinis skausmas, dvasiniai išgyvenimai, nepatogumai, dvasinis sukrėtimas, emocinė depre-

58 GODA, G. Nekaltumo prezumpcija: įtvirtinimas Lietuvos teisėje ir kai kurie turinio aspektai. Teisė, 2002, 44.

59 Bagažinėje gyva sudeginta moksleivė, sulaikyti du nekart teisti įtariamieji. [interaktyvus]. [žiūrėta 2016-08-06]. http://lietuvosdiena.lrytas.lt/kriminalai/bagazineje-gyva-sudeginta-moksleive-sulaikyti-du-nekart-teisti-itariamieji.htm?utm_source=lrExtraLinks&utm_campaign=Copy&utm_medium=Copy.

60 2004 m. birželio 18 d. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Senato nutarime „Dėl teismų praktikos nusikaltimų žmogaus gyvybei bylose“ konstatuojama, kad kankinimas – tai tam tikrą laiką trunkantys veiksmai, sukeliantys dideles fizines, dvasines kančias nukentėjusiajam tiesioginiu poveikiu į jo kūną arba sudarantys sąlygas kilti tokioms kančioms (dėl skausmo, alkio, troškulio, šalčio, karščio, verčiant atlikti nukentėjusįjį žeminančius veiksmus ir pan.). Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Senato 2004 m. birželio 18 d. nutarimas Nr. 46 „Dėl teismų praktikos nusikaltimų žmogaus gyvybei bylose.“ [interaktyvus]. [žiūrėta 2016-08-06]. http://www.lat.lt/4tpbiuleteniai/senos/nutartis.aspx?id=26548.

61 TAGANCEV N.S. Russkoe ugolovnoe pravo. Lekcii. Chasť obshhaja. T. 1. Moskva: Nauka, 1994, s. 277.

sija (dvasinės kančios) turi būti juridiškai reikšmingame priežastiniame ryšyje su neteisėta kaltininko veika ir dėl to kilusiais padariniais – žmogaus mirtimi. Taigi kaltininko nusikaltimo padarymo būdas, įrankiai, sužalojimų kiekis ir pobūdis, nusikalstamų veiksmų intensyvumas, kaltininko ir nusikaltimo aukos tarpusavio santykiai iki nužudymo taip pat yra nukentėjusiojo kančių *conditio sine qua non* (būtinoji sąlyga)[62] ir turi turėti įtakos neturtinės žalos atlyginimui. Tačiau atsitiktines pasekmes, kurios dėsningai neišplaukia iš kaltininko veiksmų (pavyzdžiui, pavėluota greitosios medicinos pagalba), negalima laikyti ir neturtines žalos kompensavimo baudžiamajame procese sąlyga. Aukos mirtis – kaip pakaltinamo ir sulaukusio baudžiamajame įstatyme numatyto amžiaus asmens neteisėtai, kaltai padarytos veikos padarinys turi būti paremtas priežastiniu ryšiu su nukentėjusiojo netekties skausmu ir kančia.

Vertinant visus neturtinės žalos atlyginimo pagrindus, galima teigti, kad nužudymu padarytai neturtinei žalai atsirasti būtini visi šio nusikaltimo sudėties požymiai. Kaltininko nusikalstamos veikos pasekmė – žmogaus mirtis – yra nužudymo, o kartu ir nukentėjusiojo neturtines žalos atsiradimo prielaida. Pabrėžtina, kad neturtinė žala, būdama dvasinės skriaudos ar net fizinės kančios išraiška, neapima jokio turtinio elemento, tačiau ji sąlygiškai gali būti įvertinta ir kompensuojama materialiai.

3. Neturtinės žalos dydžio nustatymo aspektai

Neturtinės žalos paskirtis – kompensuoti nusikaltimu padarytą neigiamą poveikį nukentėjusiojo psichinei būklei, „užglaistyti" netekties skausmą, padėti greičiau atgauti psichologinį komfortą, užtikrinti psichologinį saugumą ir pan. Konstitucinis Teismas savo 2006 m. rugpjūčio 19 d. nutarime yra pabrėžęs, kad dvasinę skriaudą tik sąlygiškai galima įvertinti ir kompensuoti materialiai; asmens patirtos dvasinės skriaudos, neretai apskritai niekas (*inter alia* jokia materiali kompensacija) negali atstoti, nes asmens psichologinės, emocinės ir kitokios būsenos, buvusios iki tol, kol jis patyrė dvasinę skriaudą, neįmanoma sugrąžinti – tokią būseną kai kada (geriausiu atveju) galima tik iš naujo sukurti, panaudojant *inter alia* materialią (pirmiausia piniginę) kompensaciją. Tokios kompensacijos paskirtis – sudaryti materialias prielaidas iš naujo sukurti tai, ko negalima sugrąžinti, kuo teisingiau atlyginti tai, ko žmogui neretai apskritai niekas – jokie pinigai, joks materialus turtas – negali atstoti[63].

Nors nei baudžiamosios teisės, nei civilinės teisės nuostatose nėra ribojamas neturtinės žalos dydis, kai kuriuose įstatymuose aukštutinės ribos visgi yra nustatytos.

62 JOECKS W. Strafgesetzbuch. Studienkommentat. 5 Auflage. Munchen: Verlag C.H. Beck, 2004, s. 21;

63 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. rugpjūčio 19 d. nutarimas Dėl Lietuvos Respublikos žalos, padarytos neteisėtais kvotos, tardymo, prokuratūros ir teismo veiksmais, atlyginimo įstatymo 3 straipsnio (2001 m. kovo 13 d. redakcija) 3 dalies ir 7 straipsnio (2001 m. kovo 13 d. redakcija) 7 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai. Valstybės žinios, 2006, Nr. 90-3529.

Pavyzdžiui, Lietuvos Respublikos Transporto priemonių valdytojų civilinės atsakomybės privalomojo draudimo įstatymo (suvestinė redakcija nuo 2015 m. sausio 1 d.) 11 straipsnio 1 dalyje nustatyta, kad transporto priemonių valdytojų civilinės atsakomybės privalomojo draudimo suma dėl vieno eismo įvykio Lietuvos Respublikos teritorijoje, nepaisant to, kiek yra nukentėjusių trečiųjų asmenų, yra: nuo 2012 m. birželio 11 d. – 5 000 000 eurų dėl žalos asmeniui (tarp jų 5 000 eurų dėl neturtinės žalos) ir 1 000 000 eurų dėl žalos turtui. To paties įstatymo 15 straipsnyje nurodyta, kad žala, atsiradusi dėl gyvybės atėmimo, yra laidojimo ir su tuo susijusios išlaidos bei išlaidos žalos atlyginimui dėl maitintojo netekimo. Asmenims, turintiems teisę į žalos atlyginimą netekus maitintojo, atlyginama ta mirusiojo pajamų dalis, kurią jie gavo ar turėjo teisę gauti mirusiajam esant gyvam. Teisę į turtinės ir neturtinės žalos atlyginimą turi asmenys, kurie buvo mirusiojo išlaikomi arba jo mirties dieną turėjo teisę gauti iš jo išlaikymą (nepilnamečiai vaikai, sutuoktinis, nedarbingi tėvai ar kiti faktiniai nedarbingi išlaikytiniai), taip pat mirusiojo vaikas, gimęs po jo mirties. Taigi neturtinės žalos atlyginimo riba nukentėjusiajam (nepriklausomai nuo nukentėjusiųjų skaičiaus) yra 5 000 eurų[64]. Objektyvumo dėlei paminėtina, kad skirtingose šalyse gyvybės draudimo išmokos nelaimės atveju yra skirtingos. Dažnai jos priklauso nuo nukentėjusiojo pilietybės. Pavyzdžiui, Vokietijos teisės ekspertų nuomone, po Vokietijos lėktuvo katastrofos (kiekvienas iš trijų žuvusių per katastrofą amerikiečių keleivių artimieji gali gauti 136 kartus didesnę kompensacinę išmoką nei Vokietijos moksleivis. JAV teismai aukų šeimoms yra „dosnesni“, todėl po katastrofos šios šalies piliečių kompensacija siekia vidutiniškai 4,5 milijonus dolerių, Jungtinės Karalystės aukų kompensacija siekia vidutiniškai 1,6 milijonus dolerių, Ispanijos aukų vidutiniškai 1,4 milijonai dolerių, Vokietijos – 1,3 milijonai dolerių[65]. Taigi galima manyti, kad Lietuvos Respublikos Transporto priemonių valdytojų civilinės atsakomybės privalomojo draudimo įstatymo nuostatos dėl išlaidų, susijusių su žalos atlyginimu netekus maitintojo, mažai skiriasi nuo kitų pasaulio valstybių standartų, tačiau akivaizdu, jog įstatyme nustatyta neturtinės žalos atlyginimo maksimali riba nukentėjusiajam yra per maža.

Lietuvos Respublikos žalos, atsiradusios dėl valdžios institucijų neteisėtų veiksmų, atlyginimo ir atstovavimo valstybei ir Lietuvos Respublikos Vyriausybei įstatyme (suvestinė redakcija nuo 2015 liepos 1 dienos) įtvirtinta nuostata, kad ne teismo tvarka atlyginamos turtinės žalos dydis negali viršyti 2 900 eurų, o neturtinės žalos dydis negali viršyti 1 500 eurų[66]. Vadovaujantis šiuo įstatymu, asmeniui, turinčiam teisę į

64 Lietuvos Respublikos Transporto priemonių valdytojų civilinės atsakomybės privalomojo draudimo įstatymas. Valstybės žinios, 2001, Nr. 56-1977.

65 Für US-Opfer werden 4,1 Millionen Euro gezahlt. [interaktyvus]. [žiūrėta 2016-08-19]. http://www.welt.de/wirtschaft/article139101074/Fuer-US-Opfer-werden-4-1-Millionen-Euro-gezahlt.html. Paminėtina, kad Prancūzijos prokuroras atlieka tyrimą, ar „Lufthansa“ gali būti patraukta baudžiamojon atsakomybėn už žmogžudystę.

66 Lietuvos Respublikos žalos, atsiradusios dėl valdžios institucijų neteisėtų veiksmų, atlyginimo

žalos atlyginimą, turėtų būti kompensuojama reali žala, tai yra dėl kvotos, tardymo organų, prokuratūros pareigūnų ar teismo (teisėjo) neteisėtų veiksmų turėtos išlaidos, turto sužalojimas arba netekimas, negautas darbo užmokestis, pašalpos, pensijos ar kitos darbinės pajamos bei neturtinė žala, taip pat grąžinamos darbinės ir profesinės teisės. Tačiau neteismine tvarka atlyginama tik minimali valstybės institucijų pareigūnų padaryta skriauda.

Suprantama, asmuo turi konstitucinę teisę kreiptis į teismą ir reikalauti teisingai atlyginti neteisėtais veiksmais padarytą žalą. Toli gražu ne kiekvienas turi ryžto, priemonių bei galimybių bylinėtis su valstybe ir pasipriešinti valstybės – galingo mechanizmo – savivalei. Be to, šiame įstatyme nustatytas toks teisinis neturtinės žalos atlyginimo reguliavimas, kuris nedviprasmiškai nurodo į materialinių vertybių prioritetą. Manytina, kad esamo reguliavimo diferencijavimas yra nepagrįstas. Todėl siekiant išvengti socialinio disbalanso bei užtikrinti pamatinę pusiausvyrą ginant žmogaus teises ir laisves, **reikėtų svarstyti galimybę** padidinti ir suvienodinti nustatytos neteisminės turtinės bei neturtinės žalos kompensacijos dydžius.

Svarbią reikšmę neturtinės žalos atlyginimo nustatymui turi Europos Parlamento ir Tarybos Direktyva 2012/29/ES, kurioje nurodomi nusikaltimų aukų teisių, paramos joms ir jų apsaugos standartai, yra perkelta į Lietuvos nacionalinę teisę. Šia Direktyva siekiama peržiūrėti ir papildyti Pamatiniame sprendime 2001/220/TVR nustatytus principus ir gerokai padidinti aukų apsaugą visoje Sąjungoje, visų pirma baudžiamojo proceso metu. Jos tikslas – užtikrinti, kad nusikaltimų aukos gautų tinkamą informaciją, paramą ir apsaugą bei galėtų dalyvauti baudžiamajame procese. Šio dokumento 14 straipsnyje nurodyta, kad valstybės narės baudžiamajame procese dalyvaujančioms aukoms suteikia galimybę gauti dėl jų aktyvaus dalyvavimo baudžiamajame procese patirtų išlaidų kompensavimą, atsižvelgiant į aukų vaidmenį atitinkamoje baudžiamojo teisingumo sistemoje. Sąlygos ar procesinės normos, pagal kurias gali būti kompensuojamos aukų išlaidos, nustatomos nacionalinėje teisėje[67].

Lietuvos Respublikos smurtiniais nusikaltimais padarytos žalos kompensavimo įstatymas (suvestinė redakcija nuo 2014 gruodžio 23 dienos) nustato priteistos smurtiniais nusikaltimais padarytos turtinės ir (ar) neturtinės žalos kompensavimą ir smurtiniais nusikaltimais padarytos turtinės ir (ar) neturtinės žalos kompensavimą avansu[68]. Šis įstatymas nereglamentuoja smurtiniais nusikaltimais padarytos žalos atlyginimo iš nusikaltimą padariusių asmenų ar už jų veikas atsakingų asme-

ir atstovavimo valstybei ir Lietuvos Respublikos Vyriausybei įstatymas. Valstybės žinios, 2002, Nr. 56-2228

67 Europos Parlamento ir Tarybos Direktyva 2012/29/ES 2012 m. spalio 25 d. kuria nustatomi būtiniausi nusikaltimų aukų teisių, paramos joms ir jų apsaugos standartai ir kuria pakeičiamas Tarybos pamatinis sprendimas 2001/220/TVR. [interaktyvus]. [žiūrėta 2016-07-18]. http://eur-lex.europa.eu/legal-content/lt/ALL/?uri=CELEX:32012L0029.

68 Lietuvos Respublikos smurtiniais nusikaltimais padarytos žalos kompensavimo įstatymas. Valstybės žinios, 2005, Nr. 85-3140

nų. Kaltininkas privalo pats nukentėjusiam asmeniui sumokėti pagal BPK teismo nurodytą kompensaciją. Objekto reikšmingumas suponuoja, kad nukentėjusiems asmenims yra padaroma didžiulė žala, todėl įstatymų leidėjas siekė užtikrinti nukentėjusio asmens saugumą bei galimybes gauti reikiamą pagalbą. Ši pagalba teikiama tik tais atvejais, kai nusikaltėlis neturi pakankamai lėšų teismo sprendimui dėl žalos kompensavimo įvykdyti, todėl kompensaciją sumoka valstybė. Teisę į smurtiniais nusikaltimais padarytos turtinės ir (ar) neturtinės žalos kompensavimą šio įstatymo nustatyta tvarka turi nukentėję asmenys, kuriems teismas priteisė smurtiniu nusikaltimu padarytą turtinę ir (ar) neturtinę žalą arba patvirtino sutartį dėl šios žalos atlyginimo ar pašalinimo.

Smurtiniais nusikaltimais padaryta žala kompensuojama, jeigu yra visos šios sąlygos: 1) smurtinis nusikaltimas padarytas Lietuvos Respublikos teritorijoje arba laive ar orlaivyje su Lietuvos valstybės vėliava ar skiriamaisiais ženklais; 2) teismo priteista smurtiniu nusikaltimu padaryta žala ar teismo patvirtintoje sutartyje nurodyta smurtiniu nusikaltimu padaryta žala neatlyginta; 3) prašymas kompensuoti smurtiniu nusikaltimu padarytą žalą pateiktas ne vėliau kaip per 10 metų nuo teismo sprendimo, kuriuo priteista smurtiniu nusikaltimu padaryta žala ar patvirtinta sutartis dėl jos atlyginimo, įsiteisėjimo, išskyrus atvejus, kai šis terminas praleistas dėl svarbių priežasčių.

Pagal šio įstatymo 7 straipsnį kompensuojama teismo nustatyto dydžio neturtinė žala neviršijanti: 1) 120 MGL, jeigu smurtiniu nusikaltimu atimta žmogaus gyvybė; 2) 100 MGL, jeigu smurtiniu nusikaltimu sunkiai sutrikdyta žmogaus sveikata arba kitu, negu nurodyta šios dalies 1 punkte, smurtiniu nusikaltimu padaryta žala nepilnamečiui; 3) 80 MGL, jeigu padarytas kitas smurtinis nusikaltimas. Jeigu smurtiniu nusikaltimu buvo atimta žmogaus gyvybė ir teismas priteisė šiuo nusikaltimu padarytą neturtinę žalą arba patvirtino sutartį dėl šios žalos atlyginimo ar pašalinimo keliems asmenims, ir bendra žalos suma viršija nurodytą sumą, kiekvienam asmeniui išmokama kompensacijos dalis proporcinga jam priteistai ar teismo patvirtintoje sutartyje nurodytai žalos sumai. Pagal Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos išmokų atskaitos rodiklių ir bazinio bausmių ir nuobaudų dydžio nustatymo įstatymą teisės aktuose, reglamentuojančiuose nusikalstamų veikų ir administracinių teisės pažeidimų kvalifikavimą bei bausmių ir nuobaudų dydžių apibrėžimą ir apskaičiavimą, vartojamas rodiklis „minimalusis gyvenimo lygis“ arba „MGL“ yra tapatus ir lygus baziniam bausmių ir nuobaudų dydžiui[69]. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2014 m. rugsėjo 3 d. Nr. 897 nutarimu patvirtintas bazinis bausmių ir nuobaudų dydis – 37,66 euro[70]. Taigi, jeigu smurtiniu nusikaltimu atimta žmogaus gyvybė, nukentėjusiajam

69 Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos išmokų atskaitos rodiklių ir bazinio bausmių ir nuobaudų dydžio nustatymo įstatymas. Valstybės žinios, 2008, Nr. 83-3294.

70 Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2014 m. rugsėjo 3 d. nutarimas Nr. 897 Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2008 m. spalio 14 d. nutarimo Nr. 1031 „Dėl bazinio bausmių ir nuobaudų dydžio patvirtinimo“ pakeitimo. TAR, 2014, Nr. 12127

negali būti išmokėta didesnė nei 4 519,2 eurų suma. Ką reiškia ši suma nukentėjusiam asmeniui? Ar ji bent minimaliai atitinka Konstitucinio Teismo pabrėžtą neturtinės žalos kompensacijos paskirtį? *Taigi šiuo atveju galima konstatuoti, kad valstybė nustatė „žmogaus gyvybės" kainą, kuri yra mažesnė nei panaudotas automobilis.*

Manytina, kad teismai gali (ir turėtų) priteisti iš kaltininko nukentėjusiajam realesnę neturtinės žalos kompensaciją, nes šiame įstatyme nereglamentuojami smurtiniais nusikaltimais padarytos žalos atlyginimo iš nusikaltimą padariusių asmenų ar už jų veikas atsakingų asmenų klausimai. Pabrėžtina, CK nenustato fiksuoto konkretaus neturtinės žalos dydžio minimumo ar maksimumo, todėl asmens prašomas priteisti neturtinės žalos dydis negali būti vertinamas kaip iš anksto žinomas. Teismas privalo kiekvienu atveju atskirai jį nustatyti. Nustatant neturtinės žalos dydį jis nėra varžomas jokiais įstatyminiais kriterijais ar teismų praktika. Plėtojant išdėstytą mintį, privalu pasakyti, kad EŽTT jurisdikcija apima visus Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos aiškinimo bei taikymo klausimus, tačiau ir ji neformuoja jokių bendrų, išsamių atlygintinų neturtinės žalos kriterijų ir nenustato fiksuoto tokios žalos atlyginimo dydžio. Šiame kontekste paminėtina AT Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos nutartis sprendžiant ginčą dėl turtinės ir neturtinės žalos atlyginimo, žalos dydžio nustatymo kriterijų. Teisėjų kolegija pabrėžė, kad „vertinant neturtinės žalos atlyginimo kriterijus, būtina atsižvelgti į teismų konstatuotą kompensacinę neturtinės žalos paskirtį, todėl tam tikri kriterijai, pavyzdžiui, žalą padariusio ir nukentėjusio asmens kaltės laipsnis, jų tarpusavio santykiai turi būti vertinami tik tiek, kiek padėtų nustatyti neigiamų teisinių padarinių dydį, bet ne siekiant nubausti žalą padariusį asmenį. Žalą padariusio asmens kaltė, kaip kriterijus nustatant neturtinės žalos atlyginimo dydį yra svarbus tiek, kiek reikia įvertinti asmens veiksmų kryptingumą, kokio laipsnio rūpestingumo ir atidumo pareiga jam yra nustatyta ir pan. Tačiau subjektyvių neturtinės žalos atlyginimo kriterijų taikymas yra išimtinis, didžiausią reikšmę suteikiant vis dėlto žalos padariniams, t. y. asmens patirtų išgyvenimų trukmei ir intensyvumui, kurie nustatomi pirmiausia atsižvelgiant į patirtų traumų pobūdį ir pažeidimo aplinkybes, pažeidimo sunkumą <...> esminiais neturtinės žalos nustatymo kriterijais yra nukentėjusiajam teisės pažeidimo sukelti neigiami padariniai, kurie nustatomi pirmiausia atsižvelgiant į pažeistų vertybių specifiką, pažeidimo pobūdį, o nukentėjusiojo ir žalą padariusio asmens asmeniniai santykiai, jų kaltės laipsnis ir kiti subjektyvūs kriterijai vertintini tik tada ir tik tiek, kiek jie yra reikalingi nustatant dėl teisių pažeidimo atsiradusius akivaizdžius neigiamus individualaus nukentėjusiojo gyvenimo pokyčius konkrečiu atveju"[71].

Teismų praktikoje pripažįstama, jog teisingos kompensacijos nustatymas už patirtą skriaudą yra viena esminių teismo funkcijų, sprendžiant bylas dėl neturtinės

71 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinė byla Nr. 3K-3-202/2012. [interaktyvus]. [žiūrėta 2016-05-20]. http://eteismai.lt/byla/78936772685940/3K-3-202/2012?word=Civilinė byla Nr. 3K-3-202/2012.

žalos atlyginimo. Dėl savo specifinio objekto ir ypatingos neturtinės žalos buvimo išraiškos, tai yra itin sudėtingas procesas. Analizuojant Lietuvos teismų praktiką gyvybės atėmimo bylose pastebima, kad teismai nėra linkę priteisti ženklesnių sumų, o išvydę didesnį reikalavimą dėl neturtinės žalos priteisimo, suskumba ieškoti pagrindų, kaip galima būtų jį sumažinti. Kodėl taip yra, vienareikšmiškai sunku atsakyti. Gal todėl, kad teismams trūksta ryžto priimti drąsesnius sprendimus dėl ne itin geros Lietuvos ekonominės situacijos, o gal todėl, kad, kaip minėta, šiandieninėje visuomenėje vis dar gyvos tarybinės klišės, neturtinės žalos atlyginimą laikiusios amoraliu, žmogaus gyvybę nuvertinančiu veiksmu. Šiuo požiūriu reikšminga yra AT Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2011 m. spalio 4 d. nutartis, kurioje pabrėžiama, jog teismų praktikoje susiformavo nuostata, kad gyvybės atėmimo atveju esminis neturtinės žalos atlyginimo dydžio nustatymo kriterijus yra negrįžtami padariniai. Tokiu atveju svarbu įvertinti mirusiojo ir nukentėjusiųjų artumą, jų dvasinius išgyvenimus dėl staigios labai artimo žmogaus netekties. Aplinkybės, susijusios su kaltininko turtine ar šeimine padėtimi, negali būti lemiamas kriterijus[72]. Tačiau praktikoje kaltininko turtinė padėtis dažnai turi lemiamą reikšmę. Šiandieninėje Lietuvos visuomenėje vis dar aukštinama dvasinė kančia, tačiau sunkiai pripažįstama jos materialioji vertė, dėl ko teisminis procesas, kurio metu sprendžiamas neturtinės žalos atlyginimo klausimas dėl nužudymo, neretai pereina į procesą, kurio metu sprendžiamas kaltininko turtinės gerovės apsaugos klausimas, vertinant, kokio dydžio žalą jis būtų pajėgus atlyginti. Taip pinigai ne tik priešpastatomi gyvybei, bet ir tampa už ją svarbesni. Antai AT 2012 m. kovo 27 d. Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos nutartyje konstatuojama, kad nustatydamas neturtinės žalos dydį, teismas atsižvelgia į jos pasekmes, šią žalą padariusio asmens kaltę, jo turtinę padėtį, padarytos turtinės žalos dydį bei kitas turinčias reikšmės bylai aplinkybes, taip pat į sąžiningumo, teisingumo ir protingumo kriterijus. Kartu teisėjų kolegija atkreipė kasatoriaus dėmesį į teismų praktiką, kad „nukentėjusiesiems (tėvams) iš kaltininko, kuris padarė kvalifikuotą nužudymą, priteisiama nuo 16 000 (autoriaus paskaičiavimu **4634** eurai) iki 200 000 Lt (autoriaus paskaičiavimu **57924** eurai) neturtinė žala (kasacinės nutartys Nr. 504/2008, 2K-187/2009, 2K-272/2009, 2K-289/2009, 2K-339/2010, 2K-188/2010, 2K-376/2010, 2K-410/2011)“[73]. Nekvestionuojant AT sprendimų, vis dėlto didelių abejonių kelia kolegijos išvada, jog teismas, nukentėjusiajai priteisdamas 18 000 Lt neturtinę žalą už sūnaus itin žiaurų nužudymą, tinkamai taikė CK 6.250 straipsnio nuostatas. Sunku sutikti, kad už žiaurų artimo asmens nužudymą priteista iš kaltininko 5213 eurų suma atitinka sąžiningumo, teisingumo ir protingumo kriterijus. Todėl manytina, kad teismų praktikoje neturtinės žalos žemutinė riba gali būti nepagrįstai

72 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamoji byla Nr. 2K-410/2011. [interaktyvus]. [žiūrėta 2016-05-20]. http://www.lat.lt/lt/teismo-nutartys/nutartys-nuo-2006-6bt1.html.

73 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamoji byla Nr. 2K-14/2012. [interaktyvus]. [žiūrėta 2016-05-20]. http://www.lat.lt/lt/teismo-nutartys/nutartys-nuo-2006-6bt1.html.

siejama su Smurtiniais nusikaltimais padarytos žalos kompensavimo įstatyme fiksuotu neturtinės žalos dydžiu, kurį teismai dažnai vertina kaip tam tikrą orientyrą.

Įsimintinas 2013 metais didžiulį rezonansą visoje šalyje sukėlęs įvykis, kai keturių mažamečių vaikų motina, laiku nesulaukusi policijos pagalbos, buvo itin žiauriai nužudyta savo mažamečių vaikų akivaizdoje. Vaikų globėjas teismo prašė priteisti 1.000.000 Eurų neturtinės žalos atlyginimo – po 250.000 Eur kiekvienam vaikui. Tačiau pirmosios ir antrosios instancijos teismų verdiktas buvo šokiruojantis – teismai nustatė, jog vaikai, netekę motinos savo akivaizdoje, patyrė baimės jausmą, netikrumą dėl savo ateities, stresą ir kitus neigiamo pobūdžio stiprius emocinius išgyvenimus, tačiau, pasak teismų, būtina įvertinti ir tai, kad mažamečiai po įvykio buvo paimti iš namų ir perduoti nužudytos motinos brolio šeimai, kurioje jais yra rūpinamasi, o priteisiamos žalos atlyginimas turi būti tokio dydžio, kad nekeltų abejonių dėl siekio nepagrįstai pasipelnyti, be to, nors kaltininko bloga turtinė padėtis nėra pagrindinis kriterijus žalos dydžiui nustatyti, tačiau į tai irgi privalu atsižvelgti. Atitinkamai neturtinės žalos atlyginimas mažamečiams vaikams teismų buvo sumažintas iki 20.000 Eurų kiekvienam, priteisiant juos iš kaltininko ir dar po 10.000 eurų priteisiant iš valstybės, kaip patirtą žalą dėl tinkamų policijos pareigūnų veiksmų neatlikimo[74]. Teismui be kitų neaiškumų, taip pat kilo abejonių, ar mažamečiai vaikai nesiekia nepagrįstai pasipelnyti! Todėl jis faktiškai priteisė kiekvienam vaikui tik dešimčiai metų po 8,33 eurus dienai, neatsižvelgdamas į vaikų amžių: V. V., gimusi 2009 m. rugpjūčio 7 d., J. V., gimęs 2006 m. gegužės 1 d., A. V., ir Ž. V., gimę 2010 m. spalio 29 d. Taigi du iš nukentėjusiųjų po 10 metų dar bus nepilnamečiai. Teismas darydamas aliuzijas į vaikų pasipelnymo tikslus, neprognozavo ekonominės infliacijos, visapusiškos asmenybės ugdymo išlaidų, jų mažametystės, neįvertino motinos netekties skausmo ir kančių. Tokios dvasinės kančios įveikimui reikalinga ilgalaikė psichologinė bei medicininė pagalba ir su ja susijusios materialios išlaidos. Be abejo, teismo požiūris yra įžeidus aukos artimiesiems ir rodo nepagarbą gyvybei kaip vertybei, kartu griauna žmonių pasitikėjimą valstybės valdžia, įstatymais ir teise. Manytina, kad teismo sprendimo motyvai prieštarauja teisingumo, protingumo, sąžiningumo principams ir negali tapti precedentu kitoms panašaus pobūdžio byloms.

Pabrėžtina, kad valstybės institucijos ir jų pareigūnai (ir tada, kai jie vykdo jiems patikėtas funkcijas, ir tada, kai neįgyvendina jokių savo įgaliojimų) yra valstybės valios reiškėjai bei vykdytojai. Ji yra konstituciškai įpareigota teisinėmis, materialinėmis, organizacinėmis priemonėmis užtikrinti žmogaus teisių ir laisvių įgyvendinimą. Todėl valstybė ir privalo prisiimti visą atsakomybę už jos pareigūnų neteisėtus veiksmus (veikimą) ar už pastarųjų tarnybinių pareigų neatlikimą (neveikimą) arba netinkamą jų atlikimą. Būtent valstybė turi pareigą mažamečiams vaikams teisingai atlyginti neturtinę žalą, kuri galėtų ir turėtų būti dešimteriopai didesnė. Valstybės galimybė regreso (atgręžtinio reikalavimo) tvarka išieškoti išmokėtą kompensaciją

74 Klaipėdos apygardos teismo Civilinė byla Nr. 2A-682-826/2016.

iš neturtinę žalą padariusių asmenų, neturi turėti įtakos nukentėjusiųjų žalos atlyginimo dydžiui. Teisingumo, protingumo ir sąžiningumo principai yra bendrieji teisės principai, vertybiniai kriterijai, leidžiantys atsižvelgti į konkrečios situacijos ypatumus.

Suprantama, teismas negali atsiriboti nuo baudžiamosios teisės imperatyvių reikalavimų paisyti bausmės skyrimo taisyklių. Tačiau neturtinės žalos atlyginimas nėra bausmė kaltininkui. Restitucija tai nukentėjusiojo pažeistų teisių atkūrimas, kuris padeda realizuoti socialinį teisingumą. Baudžiamajame įstatyme įtvirtinta žmogaus vertybių apsauga įpareigoja kiekvieną žmogų savo elgesiu realiai pripažinti kito asmens tokias pat vertybes ir varžyti savo elgesį. Reikėtų manyti, kad Konstitucinio Teismo ne kartą konstatuotas teiginys, jog Konstitucijos preambulėje įtvirtintas atviros, teisingos, darnios pilietinės visuomenės ir teisinės valstybės siekis suponuoja tai, kad privalu stengtis užtikrinti, jog kiekvienas asmuo ir visa visuomenė būtų saugūs nuo nusikalstamų kėsinimųsi, kad konstitucinis teisinės valstybės principas neatsiejamas nuo teisingumo principo[75], nėra tik fikcija skatinanti žmogaus gyvybės devalvaciją teismuose.

Apibendrinant šiame straipsnyje minėtų teismų sprendimų nuostatas pažymėtina, kad neturtinės žalos atlyginimas yra ne tik faktų įrodinėjimo klausimas. Tai visų pirma nužudyto žmogaus „kainos“ klausimas. Todėl nukentėjusiojo interesų nederėtų sumenkinti iki intereso gauti tam tikrą materialinį atlygį, tokiu būdu pagrindiniu laikant tik „pasipelnymo“ tikslą. Pirmiausia reikėtų atsižvelgti į vertybių skalę, kam pirmiausia suteikiamas prioritetas – žmogaus gyvybei, nukentėjusiojo netekties skausmui ir kančiai ar kaltininko amžiui, jo turtinei bei šeimyninei padėčiai. Teismas neprivalo nustatinėti, kada kaltininkas atlygins ir (ar) apskritai gebės atlyginti atitinkamo dydžio neturtinę žalą. Jis turi nustatyti, kad teisiamasis nužudė žmogų, tokiu būdu paneigdamas aukščiausią vertybę, todėl nužudytojo artimiesiems dėl netekties privalo kompensuoti skriaudą. Tik taip teismas akivaizdžiai patvirtins gyvybės prioritetą prieš kitas vertybes, o ją adekvačiai įvertindamas, išreikš valstybės požiūrį į nužudymą, jos socialinį palaikymą bei deramą pagarbą nužudytojo artimiesiems.

Išvados

Lietuvos Respublikos civiliniame kodekse pateikta neturtinės žalos definicija neužtikrina vieningos gramatinės bei prasminės teisės aktų išraiškos. Lietuvos Respu-

75 Pavyzdžiui, Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2010 m. gegužės 28 d. nutarimas Dėl Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodekso 15 straipsnio (2007 m. sausio 16 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai. Valstybės žinios, 2010, Nr. 63-3111; Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2016 m. birželio 27 d. nutarimas Dėl baudžiamojo proceso nutraukimo suėjus baudžiamosios atsakomybės senaties terminui. TAR, 2016, Nr. 17705 ir kt.

blikos Konstitucijoje ir Konstitucinio Teismo doktrinoje vartojamos *moralinės žalos* (*dommage moral*) sąvokos turinys iš esmės nėra tapatus neturtinės žalos sąvokos turiniui, todėl netikslumams išvengti įstatymų leidėjui būtina suvienodinti įstatymuose ir kituose teisės aktuose vartojamas definicijas.

Nukentėjusiuoju nuo nužudymo turėtų būti pripažįstamas asmuo vadovaujantis baudžiamąja teise (BK 248 straipsnis). Tokiais asmenimis reikėtų laikyti ne tik asmenis, kurie buvo mirusiojo išlaikomi arba jo mirties dieną turėjo teisę gauti iš jo išlaikymą (nepilnamečiai vaikai, sutuoktinis, nedarbingi tėvai ar kiti faktiniai nedarbingi išlaikytiniai), taip pat mirusiojo vaikas, gimęs po jo mirties, bet ir kartu gyvenantys sutuoktinių tėvai (įtėviai), broliai, seserys bei jų sutuoktiniai, taip pat bendrai gyvenantys neįregistravę santuokos ir glaudų emocinį ryšį turintys asmenys.

Neturtinės žalos objektas nužudymų bylose yra nukentėjusiojo asmeninis ir idealusis pasaulis, jo kančia, kuri apima visas tokias sąvokas kaip: dvasiniai išgyvenimai, nepatogumai, dvasinis sukrėtimas, emocinė depresija, pažeminimas, bendravimo galimybių sumažėjimas.

Neturtinės žalos kompensavimas galimas tais atvejais: kai kaltininko veiksmai, kurie sukėlė nukentėjusiajam dvasinius skausmus, dvasinius išgyvenimus, nepatogumus, dvasinius sukrėtimus, emocinę depresiją (dvasines kančias), yra neteisėti; kai nukentėjusiojo patirtas skausmas ir kančia yra kaltininko veiksmų padarinys; kai tarp patirto netekties skausmo ir kančios bei kaltininko veiksmų yra priežastinis ryšys; kai kaltininkas neabejotinai yra kaltas dėl padarytos nusikalstamos veikos.

Esamas teisinis neturtinės žalos atlyginimo reguliavimo diferencijavimas sudaro socialinį disbalansą, kurio siekiant išvengti bei užtikrinti pamatinę pusiausvyrą ginant žmogaus teises ir laisves, įstatymų leidėjui derėtų suvienodinti nustatytos neteisminės turtinės bei neturtinės žalos kompensacijos dydžius.

Teismų praktikoje neturtinės žalos žemutinė riba siejama su Smurtiniais nusikaltimais padarytos žalos kompensavimo įstatyme fiksuotu neturtinės žalos dydžiu, akivaizdžiai neatitinka sąžiningumo, teisingumo ir protingumo kriterijų.

Kadangi neturtinės žalos atlyginimas yra ne tik faktų įrodinėjimo klausimas, bet ir visų pirma nužudyto žmogaus „kainos“ klausimas, todėl nukentėjusiojo interesai neturėtų būti sumenkinti iki „pasipelnymo“ tikslų. Veikdamas valstybės vardu ir jos interesais teismas turėtų atsižvelgti į valstybėje pripažintą ir įstatymuose įtvirtintą vertybių skalę, kurioje būtų reglamentuota, kam suteikiamas prioritetas – žmogaus gyvybei, nukentėjusiojo netekties skausmui ir kančiai ar kaltininko amžiui, jo turtinei bei šeimyninei padėčiai.

ASPECTS OF NON-PECUNIARY DAMAGE REPAYMENT FOR MURDER IN LITHUANIA

Romualdas Drakšas

Mykolas Romeris University, Lithuania

Summary. *The article examines questions of compensation for non-pecuniary damage as an expression of the state's attitude towards human life. The article introduces the definition of non-pecuniary damage and urges to use provisions of criminal law, instead of civil law, to acknowledge a person as a victim. It also analyses key provisions of compensation for non-pecuniary damage in homicide cases that are related to the totality of objective and subjective elements of offence composition. The author pays particular attention to the issues of legal regulation in determination of the value of non-pecuniary damage and court practice in compensation of non-pecuniary damage. The author believes that Lithuanian society still exalts spiritual suffering, while its material value is hardly recognized, for which the judicial process, which should tackle the question of non-pecuniary damage, often turns into a process where the main concern is the protection of defendant's material welfare and what amount they would be able to pay. The compensation for non-pecuniary damage is not only a question of proving facts, it is foremost the question of the "price" of the murdered. This is why the interests of a victim shouldn't be collated to making a profit of disaster. The court makes decisions in specific cases and applies the legal norms created by the legislator by using facts, logical and rational arguments. By acting in the name of the state and in its interests, the court should firstly take into account the scale of values set by laws and recognized by the state; what is the priority - human life, the victim's pain of loss and suffering or the defendant's age, their material and family status. The court should determine that the defendant killed a person and by doing so they disregarded the highest value, therefore the relatives of the murdered must receive a just compensation. Only in this way the court can clearly set the priority of life over other values; by assessing it adequately, it expresses the state's attitude towards murder.*

Key words*: homicide, non-pecuniary damage repayment, victim, principle of justice.*

Romualdas Drakšas, Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto Baudžiamosios teisės ir proceso instituto profesorius. Mokslinių tyrimų kryptys: baudžiamoji teisė, baudžiamoji atsakomybė, bausmių skyrimas.

Romualdas Drakšas, Professor at Mykolas Romeris University, Faculty of Law, Institute Criminal Law and Procedure, Research interests: criminal law, criminal liability, sentencing.